KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XX-ik évf. *Május, Junius 1885.* *3-ik füzet.*

PLATO ESZMÉI A NEVELÉSRŐL.*)

Plato neveléstani eszméi halhatatlan müvében, a „Köztársaság"-ban vannak öszszefoglalva. E mű egyszersmind az első rendszeres neveléstani munka, melynek a Milton, Locke, Rousseau, Jean Paul és Goethe iratai törvényes származékai. Plato eszményi állama, bár több mint kétezer éven keresztül foglalkoztatta a világ legjelesebb gondolkozó főit s szülője lett több hasonnemü kitünő munkának: Cicero De Republicá-jának, Augustinus De Civitate Dei-nek, More Tamás Utopiá-jának és más hasonló müveknek, megvalósitatlan maradt. S nem kivánatos ma sem egy oly rendszer életbe léptetése, mely az egyént ugyan önmagában czélnak tekinti, de a czélra csak állami intézményekkel akar munkálni, az egyént az államban egészen elmeritve. De hogyha Plato nagy müvének ugyszólva politikai része nem való is alkalmazásra, s genialis ugyan, de meg nem valósitható conceptionak kell hogy maradjon talán örökre, neveléstani eszméi sajátosságuk mellett is igen alkalmasak arra, hogy modern életünk viszonyaira vonatkoztassuk.

Plato neveléstani nézetei, éppen mint „Köztársaság"-ának többi része, részint görög nemzetiek, részint pedig egyéniek. A görög ifjuság rendes tanfolyamával kezdi és kiterjed aztán az ifjuságot követő szakaira is az életnek. Ő az első, a ki tisztán kifejezi azt a gondolatot, hogy a nevelésnek az egész életet át kell ölelni és ez mint egy fonal végig vonul egész munkáján.

E müvében már feladta azt a nézetet, hogy az erény nem tanitható és hogy csak egyféle erény létezik és nem több, ámbár az ellenkező nézetnek később találhatni egy helyt nyomára. A vétek akaratszerüségét nem tagadja, de azt mégis inkább a tudatlanságnak tulajdonitja, mint az akaratnak. Az érzékek által nyujtott tudományt, bár néhol megengedi, hogy abban lehet igazság, átalán kevésre becsüli, s a vélekedéssel azonositja. A valódi ismeretnek belőlről kell

*) L. The dialogues of Plato translated into English with analyses and introductions by B. Jowett, M. A. vol. III. The. Republic. Second Edition. Oxford. Clarendon Press.

kifejtetni és az eszmékben kerestetnie, nem pedig az érzékek-nyujtotta részletekben. Az ő fogalma a nevelésről a lélek szemének a világosság felé irányzása, nem pedig mint némely modern paedagogusé, a léleknek kivülről hozott ismeretekkel megtöltése.

Plato a nevelést zenével vagy irodalommal kezdi, s aztán a gymnastikára megy át. A csecsemőkori nevelésről itt semmit sem szól, hanem egyenesen azzal a korral kezdi, melyben a gyermek már eszméket tud felfogni, és a mi fülünknek különösen hangozhatik, egész határozottsággal azt állitja, hogy a gyermeket először a nem igazra, a hamisra kell megtanitani, hogy aztán az igazat megtanulhassa. Az ujabbkori és a régi bölcselők különböznek egymástól az igazságról és annak ellenkezőjéről való fogalmaikban, az egyik az igazságot csaknem kizárólag a tapasztalati ténnyel azonositván, a másik az eszmékkel. A mi felfogásunk is hasonlóan különbözik a Platoétól. Azonban e különbség egy részt csak szavakban van; mert mi is meg kell hogy engedjünk annyit, hogy a gyermeknek sok olyan leczkét kell megtanulni, melyet nem egészen ért, s hogy sok dologra meg képek használatával kell megtanitanunk; s némelyek meg olyan dolgokat is tanitanak, melyekben később aligha fog hinni; de nekünk korlátozni kellene a költés, a képek tulságos használatát. Plato szerint a korai nevelés czélja nem a tényi, a tapasztalati, hanem az elvi igazság; a gyermeket szerinte először egyszerü vallási és erkölcsi igazságokra kell megtanitani; lehet hogy nem érti teljesen, de észrevétlenül megtanulja azokkal a jó erkölcs és jó izlés leczkéit. Az elvek, melyekre szerinte a vallást alapitani kell, e kettő: Az Isten igaz; az Isten jó.

A nevelésnek Plato szerint az ifjuságot oly szerencsés körülményekbe kell hogy helyezze, melyekben sem a rosz incselkedései, sem a szenvedély kisértése ne árthassanak a fejlődő jellemnek, ne ronthassák meg a fejlődő izlést. Az ifjuságnak egészséges légkörben kell élni, melyben mindig az igazság erejét és a jóság szelid fuvallatát érezi. Ha ily nevelést megvalósitani lehetne, vagy éppen a vallásos nevelést igazsággal, erénynyel, jó modorral és jó izléssel egyesiteni, az talán a legszebb kilátást nyujtaná az emberi nem tökéletesedésére. Az ifjuságnak Plato szerint kerülni kell minden izgalmat s ezért nem kivánja, hogy a szinházba vigyék. Az ő eszméje a nevelésről az öszhangzatos növekedés, mely szerint az ifjuság a mértékletesség és kitartás leczkéit tanulja meg s teste és szelleme egyenlő arányokban fejlődik. Az a nagy elv, melyet a természetben és müvészetben egyaránt el kell ismerni, s melynek a nevelésben is uralkodni kell, az egyszerüség elve.

A nevelés legközelebbi foka a gymnastika, mely az izombeli növekedés és fejlődés korszakának felel meg. Az egyszerüséget Plato a gymnastikában is érvényesiteni kivánja. Tudja, hogy a test fejlesztése öszszeütközésbe jöhet a szellem fejlesztésével, hogy a testgyakorlatok könnyen tulságba vihetők. S némelyek, kiknek a leczkén megszokott fájulni a fejök, hajlandók azt nem a valódi oknak, a tulságos testgyakorlatnak tulajdonitani, hanem az eléadott tárgy természetének. Két pont jegyzendő meg különösen a gymnastikáról való theoriájában. Az egyik, hogy a gymnastika tanulásának idejét teljesen elválasztja a szellemi tanulásétól. Ugy látszik, ugy gondolkozott, hogy két ellenkező, különböző természetü dolgot nem lehet egy időben tanulni. E pontra nézve alig egyezhetünk vele, mert hogyha a tapasztalatból itélhetünk, három évnek (14-től 17-ig) csupán testi gyakorlattal való eltöltése egyáltalán nem szolgálhat az értelem javitására. A másik pont, hogy ő a gymnastikát nem a test nevelése eszközének tartja első sorban, hanem a szellemének, a melynek a lélekben a szenvedélyes elemet kell hogy fegyelmezze, ugy a mint a zene korlátozza a vágyakozó elemet s eléhivja az értelmit. Ez a nézete azon az ismereten alapul, hogy a test függ a szellemtől, s hogy szolgálatára kell neveltetnie. És kétségtelenül a szellem nagy befolyást gyakorolhat a testre, hogyha befolyását nemcsak egy-egy pillanatban, hanem ugy gyakorolja, hogy az egész életre készüljön elő. Plato tanitotta először, hogy a zene és a gymnastika, nem mint a közönséges vélemény tartja, az egyik a szellem mivelésére, a másik a testére van, hanem mindkettő egyformán a szellemére.

A gymnastika Platót az orvostudományra vezeti, melyet tovább menve a törvény hasonlóságával illustrál. Az orvosi tudomány iránt az ujabb időben támadt kételkedés e tudományban is nagyobb egyszerüségre utalt; az orvosok kezdik belátni, hogy a betegségeket kezelésükkel „nagyobbakká és complicáltabbakká“ teszik (Közt. 58. 426. A.) Az orvosi tudomány kétezer esztendő alatt igen keveset haladott; a részek elemzésében nyert, de az emberi testnek, mint egésznek a felfogásában igen keveset. Az orvosok inkább a betegségek gyógyitására forditották figyelmüket, mint az egészség feltételeire. Egészen az ujabb időkig nem igen gondoltak a levegővel és a vizzel, melyeknek a fontosságát a régiek jól ismerték; a mint Aristoteles megjegyzi, a levegőnek és viznek, levén ezek azok az elemek, melyeket leginkább használunk, legnagyobb hatásuk van az egészségre. Az orvosok sok időn keresztül előitéletekkel voltak eltelve, melyek ugyszólva csak most, a legujabb időben oszoltak el; és ma már éppen

annyiféle vélemény van az orvostudományban, mint a theologiában, és csaknem annyi skepticismus reájok nézve. Platonak több helyes ismerete van az orvostudomány felől. Szerinte a szemet nem lehet meggyógyitani, a test többi részének figyelembe vétele nélkül. S neki teljesen igaza van, a mikor a „Törvények"-ben azt mondja, hogy egy munkától megviselt paraszt tagjainak a meleg fürdő sokkal többet használ, mint egy nem nagyon okos orvos rendelete. Másfelől nem dicsérhetjük, midőn ő Homér után a diaetát ócsárolja, sem azt az emberietlen szellemet nem helyeselhetjük, a melylyel ő a beteg, haszon nélküli életektől csakugy könynyen akar szabadulni, azt mondván, hogy el kell hagyni azokat, hogy haljanak meg. Ugy látszik, ő nem gondolt arra, hogy az ilyenekben sok oly tulajdonság létezhetik, melyek az államra nézve sokkal hasznosabbak, mint némely egészséges és erős polgár tulajdonságai, vagy hogy az elhagyottakról való gondoskodás egyik fontos eleme a nevelésnek egy államban. — Nem hagyhatjuk emlités nélkül Platonak azt a finom észrevételét, hogy az orvos ne legyen erős egészségü ember, tapasztaljon magán, hogy észlelése annál gyorsabb lehessen másoknál.

Az orvostudomány bonyolultságát a törvény bonyolultságával hasonlitja öszsze, a melyben ismét az egyszerüség aranyszabályát szeretné, hogy az emberek kövessék. Nagyobb ügyekben a törvényhozónak kell határozni, de a kisebbeket hadd végezzék maguk a polgárok. Az állam betegségei olyanok, mint a hydra fejek, melyek szaporodnak, hogyha levágjuk. A valódi gyógyszer azokra nem a kiirtás, hanem a megakadályozás. És a megakadályozás módja: gondot forditani a nevelésre és a nevelés aztán a többit elvégzi. Korunkban is arra jöttünk, hogy az egyedüli helyes politika, melynek tartós hatása lehet az államéletre, a nemzeti nevelésé.

Mikor a zenében és a gymnastikában az oktatás, s ezzel a nevelés első része, be van fejezve, következik a cselekvő életre nevelés. De itt a nevelésnek mindjárt uj szempontból kell kiindulni. Itt a nevelés czélja az elvonó tehetség mivelése. Mert Plato szerint a valódi tudomány abstractiókban áll, annak nem a részletekkel vagy egyesekkel, hanem csak az általánossal van dolga. S ezt a mathematikai tudományok tanulásával lehet megnyerni. Egyedül ezek adhatnak eszméket a viszonyról, ezek költhetik fel a gondolkozás szunyadó erőit.

A mathezis Plato idejében csak nagyon kis részét foglalta magában annak, a mit most értenek az alatt, de az emberi ismeret öszszegéhez akkor is nagy arányban járult. Az a gondolkodás egye-

düli szerve volt, melylyel az emberi szellem abban az időben rendelkezhetett, és az egyedüli mérték, melylyel a részletek chaosát szabályokra, rendre tudta viszszavinni. Az a tehetség, melyet az fejlesztett, természetesen hadi lábon állott, a költői és képzelő tehetséggel; és Plato előtt éppen annyira különbözött az a ki mathematikát tudott attól, a ki nem tudott, mint a mivelt ember a miveletlentől. A mathematika erősitette az értelmi tehetséget és alkalmazhatósága kimerithetetlennek látszott, részben azért is, mert valódi határai még nem voltak megvonva. Ezeket maga Plato kezdette vizsgálni; s habár öntudatlan is volt arról, hogy a számok és alakok az érzék abstractiói, fölismerte, hogy a geometriai alakok formájukat az érzéki világból kölcsönzik. Kisérletet tesz arra nézve is, hogy a mathematikai eszmék végső alapját a jó eszméjében megtalálja; ámbár az eszméknek a számokhoz való viszonya felfogásában távol maradt attól a határozottságtól, melyet neki Aristoteles tulajdonit (Met. I. 8, 24. IX. 17). De hogyha nem sikerült is megismernie a mathematika valódi határait, megismert túl rajtok egy pontot. Szerinte a számok eszméi a tudomány magasabb fogalmában másodrendüekké lesznek. Az egy, önmagát bizonyitó igazság, az az egyedül tökéletes igazság, a melyhez a dolgok végre is feljutnak.

Ez az önmagát bizonyitó egység vagy a jó eszméje látomány, a melyről kielégitő magyarázatot adni nem lehet. És mégis ily látománynak megmérhetlen lehet a hatása. Ámbár a tudomány módszere nem előzheti meg a tudományt, de egy jövőben eleállandó tudomány eszméje nagy és lelkesitő elv lehet a lélekben. Mert a tudomány keresésében mindig valami rajtunk túllevőre törekszünk; és a mint a tudásnak hamis fogalma, például a scholastikai bölcselem, az embereket sok időn keresztül félrevezetheti, ugy az igaz eszmény helyes irányba terelheti az emberek gondolatait. Hogy vajjon az a mit a tudománytól várhatni, valóban a szellem törvényeinek engedelmeskedik-e, az nagyfontosságu, mert a fogalmat arról, a minek a tudománynak kellene lenni, gyakran a tények szűk tapasztalatából alkotják meg. A tudományok kölcsönös viszonya, az ismeret egységéről való tudat, az osztályozás fontosságának érzete, és hogy az ember nem hajlandó megállani, mig magának bizonyosságot nem szerez, sem pedig a valószinüséget az igazsággal öszszezavarni, — mindezek fontos elvei a magasabb nevelésnek. És ámbár Plato semmit sem mondhat nekünk, és talán tudta, hogy nem mondhat az absolut igazságról, ő mégis rendkivüli befolyást gyakorolt az emberi gondolkozásra, s gyakorol még ma is s gyakorolhat ezután is, — mert

keletkezhetnek oly politikai és társadalmi viszonyok, melyekben Plato gondolatait ujra olvashatják az emberek s azok uj jelentőséget nyerhetnek.

A jó eszméje csak a „Köztársaság"-ban van annak nevezve, de nyomaira lelhetni más dialogusaiban is. Az éppen ugy ok is, mint eszme, és ebből a szempontból a „Timeus"-ban előjövő teremtővel lehet öszszehasonlitani, a ki minden dolgot jóságából teremtett. És Aristotelesnek teljesen igaza van, midőn azt állitja, hógy Plato, midőn a jó eszméjéről, mint okról (αἰτία) szól, azt az absolut Egygyel azonositja.*) Hanem a jó eszméjének még más oldalu jelentése is van. Az bizonyos fokig megfelel a természeti törvény modern fogalmának is, s alkotó elemei: szépség, symmetria és igazság. Alanyilag tekintve az processus vagy a dialektika tudománya. Ez az a tudomány, Plato szerint, mely a rhetorikának az igazi alapja, mely egyedül tudja helyesen megkülönböztetni az emberek és a dolgok természetét s osztályait, mely az egészet természetes részeire osztja s az elszórt részeket természeti vagy szerves egészszé egyesiti, mely a dolgok elvont lényegét vagy általános eszméit meghatározza és azokat öszszeköti, mely a hypothesisek fátyolán áthatol és eléri első alapelvét, mely a tudományokat a jó eszméjéhez viszonyitva tekinti. Ez az eszményi tudomány a gondolkozás legmagasabb processusa. Plato dialogusai maguk a legjobb példái a dialektika természetének és módszerének.

S hogyha azt kérdezzük, hogy ez a tudomány, melyet Plato csak félig nyilatkoztat ki, a logikához vagy a metaphysikához hasonlit-e inkább, más feleletet nem adhatni, mint azt, hogy Plato e kettőt nem különböztette meg. Azt sem határozta meg, hogy az ő dialektikai tudománya nyugalomban van-e vagy mozgásban, hogy az absolut lény szemléletével foglalkozik-e vagy pedig azzal a processussal, a mely által az elérhető. Az ujkori metaphysikát ugy lehet meghatározni, hogy az az abstractiók tudománya, vagy pedig a gondolkozás fejlesztése tudománya; az ujkori logika meg, midőn a csupa aristotelesi formák határain túlterjed, ugy határozható meg, mint a módszer tudománya. Mindkettőnek magva benne van Plato dialektikájában; minden metaphysikus eszméiben van valami, a mi közös Plato eszméivel; minden logikus származtatott le valamit a Plato módszeréből. De a legnagyobb közeledés az ujkori bölcselem-

*) Met. 1091. b, 14. αὐτὸ τὸ ἓν τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ εἶναι. Arist. Met. Bonitz-féle kiadása, p. 587. V. ö. Dr. Martineau's Types of ethical theory, Oxford, 1885. Vol. I. p. 46.

ben Plato egyetemes tudományához talán Hegelnél található, a momentumoknak az eszme egységében való egymásra következésében. Plato és Hegel ugy látszik mindketten ugy fogták fel a világot, mint az abstractiók correlatióját. Azonban mégis van különbség közöttük, mert Hegel minden ember szellemét ugy fogja fel, mint egy szellemet, mely az eszme fokozatait fejti ki a különböző országokban vagy a különböző időkben ugyanegy országban; Plato meg ezeket a fokozatokat ugy tekinti, mint a gondolkozás vagy az eszmék rendjét; az emberi szellem történelme még nem hajnalodott volt fel reá.

Sok észrevételt tehetni Plato nevelés-elméletére. De ha némely tekintetben az ujkori gondolkozók megett marad is, másokban előnyben van felettük. Ő kora nevelésmódjai ellen küzd, de alig lehetne azt mondani, hogy a nevelésnek uj módjait fedezte fel. Nem látja, hogy a nevelésnek az egyes jellemekhez vonatkozással kell lenni; s ugyanazt a formát akarja alkalmazni minden szellemre. S nem látja eléggé az irodalom hatását sem a szellem formálására, a mathematika hatását meg erősen túlbecsüli. Minden tisztátalan látást vagy hangot eltávolitani kiván az ifjuságtól, de nem vette figyelembe azt, hogy bizonyos fokú szabadságra szükség van a szellem erősitésére. Nem részesiti kellő tekintetben a szokás hatalmát sem, azt, hogy a jó cselekedetek jó szokásokat hoznak létre, mely egyszerü, de nagy elvét a nevelésnek először Aristoteles tanitotta az emberiségnek. Másfelől Plato előnyben van az ujkori bölcselők felett, midőn azt tanitja, hogy a nevelésnek az egész életen keresztül kell folytatódni. Solont követve azt kivánja, hogy „minden ember sok dolog tanulásában vénüljön meg“, ámbár azt is megengedi, hogy vannak oly tanulmányok, melyeket az ifjuságnak kell megadni. Ő maga a jó eszméje szemléletétől elragadva és a geometria tanulásában gyönyörködve, semmi nehézséget nem gondol abban, hogy az ember egy egész életet ily tanulmányoknak szenteljen. (Közt. VII. 528.) Mi a kik tudjuk, hogy mennyivel több üzletember van a világon, mint valódi tanuló vagy gondolkozó, nem vagyunk e tekintetben éppen oly vérmesek. Az a nevelés, melyet ő köztársasága polgárainak szán, valóban a bölcselő vagy genius idealis élete, melyet a gyakorlati kötelességekhez alkalmazkodás csakis egy időre szakit meg — ily élet nem a nagy többség számára van, hanem csakis egy nehány kevesekére.

És mégis Plato eszméje nem éppen olyan, melyet korunkban is ne lehetne alkalmazni. Ha csak mint eszményt tekintjük is, melyet

csak részben lehet megvalósitani, mégis nagy hatása lehet a jellem emelésére, nagy befolyása arra, hogy az emberek rendes foglalatosságuk vagy hivatásuk routinján felülemelkedjenek. Az a legjobb nézletmód, melylyel az egész életet felfognunk lehet. Mindazonáltal Plato eszméjét megvalósitani nem könnyü. Mert az ifjuságot követő kor nevelése szükségképpen az a nevelés, melyet kiki maga ád magának. Mikor az emberek negyven vagy ötven évesek, bajosan hozhatók öszsze iskolába, és hogyha öszszehozhatók lennének is, az eredmény nem lenne kielégitő. Tanitóik vagy tanácsadóik sincsenek, a kikkel érettebb korukban tanácskozhatnának. Nincs iskolamesterük, ki nekik hibáikat megmondja, vagy magasabb kötelességérzettel vagy a siker ambitiójával inspirálja; nincs Sokratessük, a ki tudatlanságukat felfedje; Krisztusuk vagy apostoluk, a ki bűneikért megdorgálja. S igy bajosan juthatnak a javulás első feltételébez, mely nem más, mint az önismeret. Az ifjuság reményei már nem ösztönzik magasra s inkább nyugodni szeretnek, mint tanulmányt űzni. Csakis egy nehány, a kiket a sors véletlenűl nagy emberek vagy kitünő vallás- és erkölcstanitók körébe hoz, gyújt világot az ő geniusok tüzénél.

Az erély hiánya az egyik főok, miért oly keveseknél tapasztalhatni a nevelés munkájának folytatását a későbbi években. Az embereknek nincs akaratjuk, s nem ismerik ki utjokat. A genie-t valaki ugy határozta meg, hogy az „a törekvés ereje“, de nem mindenkinek van ereje az egész életen keresztül törekedni. A gyermekek gondozása, a pénzszerzés, a hivatal kivánalmai elveszik a szellem rugékonyságát. A szükség sem kényszeriti az embereket arra, hogy tanuljanak klassikus nyelvet, történelmet vagy természettant, s a mi elég volt a huszonötödik évben, elég az ötvenedikben is. S nem könnyü határozott feleletet adni arra a kérdésre sem, hogy miként eszközölje az ember tökéletesedését, mert maga a nevelés ezer, jóllehet maga-magában elég közönséges dologban áll — valaminek adásában ahoz, a mik a természettől vagyunk, abból a mik nem vagyunk, megtanulásában annak, hogy magunkat ugy lássuk, mint mások látnak, magasabb szellemek társaságának keresésében, az élet és jellem szemmel tartásában, a különböző életkorok természetes befolyásának elfogadásában, minden a közönséges gyakorlaton vagy az emberek véleményein felülemelkedett gondolatban vagy cselekedetben.

Mégis hogyha valaki Plato eszméjének részletesebb végrehajtását akarná megkisérteni, ilyenforma tanácsot lehetne neki adni: Vá-

laszsza a tudománynak azt az ágát, melyhez a legnagyobb hajlama van s melyben a legnagyobb gyönyörüségét találja, azt, a mely az ő rendes foglalatosságával öszszeköttetésben látszik lenni, vagy pedig a mely azzal a legszembetünőbb ellentétben van. Tanulmányozhatja hivatalának, melyben tényleg működik, a speculativ oldalát. Komolyan és bizonyos eredetiséggel gondolkozhatik mindennapi életéről. Az óra, a nap, melyet valamely tudományos vagy irodalmi tanulmányban tölt el, annyi ténynyel fogja ellátni, a mennyit csak emlékezete megbirhat s „oly gyönyört nyujt, mely miatt sohasem kell bánkódnia."

PÉTERFI DÉNES.

A MAGYAR UNITÁRIUS IRODALOM XVI SZÁZBELI TERMÉKEI.

A 16-ik száz reformszelleme áthatotta egész Európát s abban Magyarországot is. Mindenféle hitirányzat, melynek valamely országban akadt szószólója, kapott pártolót is. Azt, hogy mi fog bekövetkezni a megindult szellemi forradalomból, nem tudhatta senki; de hogy reformra van szükség, azt érezte mindenki. Legelőször a Luther dörgő hangja talált visszhangra, habár akkor már Erasmus meg Servét gondolatban és szóban éppen annyira vagy tán tovább haladtak volt, mint ő.

Az unitárius eszmék csirái meg voltak mindenik szavában, határozott hóditást tettek mindenik országban. Legkésőbben kezdettek nyilvánulni Magyarországon s éppen azért itt nyertek legtisztább alakot. Alig képzelhetni felségesebb szellemi élvezetet, mint a mit egy ily korszak eszmeharczának szemlélése nyujt. Az ok és okozat logikai lánczolata, a fényt feltüntető árny, a rideg formát megelevenitő szellem, mint a kaleidoskop ezernyi ezer szint váltó lencséi szemmel alig kisérhető gyorsasággal váltják fel egymást. Egy ily képet előállitani oly hoszszu időről, a milyent az unitarismus multja magába ölel, a legnehezebb feladatok közé tartozik.

Az unitárius eszméknek kettős irodalmi forrásuk van, u. m.: nyomtatott és irott. Az a kiméletlen ellenszenv, a mely mindent, valami unitárius, kiirtani kész volt, a magyar unitárius eszmék mindkét nemü forrását is vagy egészen vagy részben megsemmisitette. Kivált az első időszakból még a nyomtatásban megjelent munkákból is alig maradt fenn egy-egy.

Dr. Szabó Károly hazánk kitünő bibliographusa 1879-ben a magyar és a jelen 1885. évben az idegen nyelven megjelent magyarországi nyomtatványoknak*, két vaskos kötetre terjedő munkájában, teljes czimtárát s a ritkább müvek szereztetésének és irodalmi fontosságának is igen becses leirását adta. E mű páratlanul áll irodalmunkban nemcsak azért, mert az eddig megjelent bibliographiai munkák csak kisérleteknek tekinthetők, hanem azért is, mert a jeles iró minden müvet részrehajlatlanul saját értéke szerint itél meg, s mert a minek csak nyomára jöhetett, azt el nem mulasztá feljegyezni. És ez különösen nekünk unitáriusoknak kiváló örömünkre válik, mert a mi elveink szerint gondolkozók müveiből

* Régi Magyar Könyvtár I. II. köt. Budapest. M. T. Akadémia.

sok teljesen megsemmisitve levén, e műből legalább azok czimét és iróját megismerhetjük, s ha vagy egy példánya még megtalálható, azt megtudhatjuk.

A mint annak rendén ki fog tünni, e mű több olyan munkáról is teszen emlitést, a mely eddigelé teljesen ismeretlen volt s igy egyházunk irodalmát még gazdagabbnak tüntette fel, mint a milyennek eddig tartók. Iró legfőképpen általános bibliographiai szempontot tartott szeme előtt. Jelen közlemény czélja a 16-ik százbeli unitárius irók müveinek összeállitása és rövid ismertetése.

Ebben a tekintetben nekünk még az a különös előnyünk van, hogy Kénosi Tösér János, a tordai gymnasium egykori igazgatója, 1753-ban összeállitotta volt az unitárius irodalmi termékeknek nemcsak névjegyzékét, hanem azok bő ismertetését is: „Bibliotheca scriptorum Transylvaniae Unitariorum“ és „De Tipographiis et Tipographis Unitariorum“ két kötetre terjedő kézirati munkájában.*) Csak az akkori elnyomatásnak s a terhes sajtó viszonyoknak lehet tulajdonitanunk, hogy e jeles férfiu nem vált kora egyik leghiresebb emberévé s az unitárius egyház Bod Péterévé.

Kénosi a bibliographia akkor csaknem teljesen parlagban heverő mezejére kész tervvel, igazság szeretettel és fáradhatlan buzgósággal lépett. „Háládatlan és haszontalan munkának tetszhetik, — mondja az olvasóhoz irt előszavában — hogy egy iró csupán a munkákat s azok száraz czimeit vizsgálja és irja össze, de mégis ha megfigyeled, nem fogod éppen megvetni e munkát, mert valamint az utas ha haszonnal akarja megjárni utját, előre pontosan áttanulmányozza a földrajzokat és földabraszokat, ugy azoknak is, a kik az irodalom mezején vizsgálódni sikerrel akarnak, nagy segitségükre van, ha ismerik a könyveket.“ A Kénosi munkája szorosan a Magyarországon megjelent munkákra és a magyar nyomdákra terjed ki, s mint ilyen még teljesen egyedül áll, habár mint maga kegyelettel elismeri, a XVI. és XVII. száz Antitrinitarius irói munkáit Sandius összegyűjtötte és Wissovatius mintegy 70 szerzővel megtoldva 1684-ben Freistadban kiadta; ezután a remonstrans irók munkái czimtárát kiadta 1728-ban Cattenburgh Adrian.

„Ezek nyomdokait ohajtván követni — mondja tovább Kénosi — én is elhatároztam (nem tartván háládatlan munkának ezt) hogy

* Mindkét munka meg van az unitárius főiskola könyvtárában, még pedig az eredeti kézirásban, a mint ez Kénosi saját, hiteles kézirásának öszszehasonlitásából bizonyos. Igy hát Dr Szabó Károly ur tévesen állitja az erdélyi muzeum példányát az eredetinek, levén az ennek másolata.

azok kedviért, a kik az unitárius irók munkáit szeretnék megismerni, vagy a kik azt hiszik, hogy az unitáriusok mindig aludtak és semmit sem irtak — az erdélyi unitárius illetőleg azon irók munkáinak, kik eredetileg erdélyiek, magyarok, szászok, vagy más helyről valók, de itt valamely nevezetes állást foglalván el munkát irtak — legalább czimtárát összegyüjtöm, összeállitom. Ezáltal ohajtom leróni elődeim iránt a tiszteletet, s megakadályozom azt, hogy azoknak a férfiaknak, kik előttünk éltek, munkái elfelejtessenek, emlékük kitörültessék s homályba burkoltatván, a feledékenység sirjába vettessék. Sajnos hogy, a mint a szives olvasó is meg fogja látni, oly munka is nem egy látott napvilágot (ha nyiltan és tisztán szabad mondanom) a melynek sokkal jobb lett volna nem látni. Ugyanis némely irók engedvén túlságos szenyedélyöknek, olyanokat adtak ki, a melyeket az utódok szégyelnek is, bánnak is, s melyek jobb volna, ha nem volnának, mert nem méltók az emlékezetre s jobb lett volna ha örökös por fedi el, vagy ha örökre a láda fenekén maradtak volna; de minthogy sokfelé elterjedtek volt s itt-ott ma is meg vannak, nem mulasztottam el ezeket is feljegyezni, ha csak valahol bár másolatukat láthattam."

„Ugyanazért kérve kérlek, kedves olvasó, hogy ha észreveszed, hogy ezek közül valamelyik másként volna, sziveskedj megjavitani; ha pedig meglátod, hogy valamely oly munka volna elrejtve a te szekrényedben, melyet én nem kaphattam meg, kérlek, ne terheltess velem közölni."

A Kénosi munkájában le egészen saját koráig, a legtöbb unitárius iró irott és nyomtatott munkája meg van emlitve, de nagyon természetesen sem ő, sem azok, a kiknek munkáját felhasználta, nem jegyezhettek fel mindent, minthogy a legtöbb könyvtár el volt zárva előlük. A Kénosi gyüjteményét megtoldotta s egészen a mult száz végeig levezette Uzoni Fosztó István. A két iró munkájában is maradtak fenn itt-ott oly hézagok, a melyeket csak korunkban lehet kipótolni, midőn a kutató előtt minden nyilvános és magánkönyvtár nyitva áll. Ilyenformán reméljük, hogy e jeles források segitségével a magyar unitarius irodalom termékeinek most már a lehetőleg teljes számát adhatjuk.

Hogy a magyarországi unitárius irodalom kezdetét mely évre tegyük, azt felette nehéz meghatározni. Elsőnek tán az Erdélyben sokszor forgott Stancaro olasz származásu, heves vitázó és éles eszű iró valamelyik munkája volna tekinthető, a mennyiben ő a Blandrata és Dávid Ferencz unitárius nézetével sok tekintetben megegyezett,

de mivel Magyarországon nem adatott ki munkája, őt is, mint sok más elődjét mellőzzük. Mellőzzük Celláriust „De operibus Dei“ 1527; Campanust „Contra totum post apostolos mundum“ valamint Servetust Christianismi Restitutio“ 1553 czimü unitárius szellemü munkáikkal.

Tisztán unitárius mű csak 1560-on innen jelent meg, midőn Dávid Ferencz és Heltai már nyiltan vallották az unitárius eszméket. De évekkel ezelőtt most egy vitatkozás majd valamely munka tisztán jelzé, hogy a vélemények forradalma s a nézetek harcza nem járt le még, s hogy tisztultabb formákra és függetlenebb elvekre van szükség, mielőtt az evangeliumi tisztaság helyre áll. Az unitárismusra vezető eszmeharcz különösen a Dávid Ferencz, Melius és Heltai felléptével kezdődött meg, ugyanazért az 1550—1560. terjedő időt az unitárius irodalom előkészitő korszakának tekinthetjük, miért az abban megjelent müveket röviden megemliteni szükségesnek tartjuk.

1550-ben jelent meg Heltai Gáspártól Catechismus minor.*) 8. r. 31 számozatlan levél. (Megvan a kolozsvári unitárius Coll. ktárában kéziratban.)

1551. Heltai G. A Biblianac első része, azaz Mosesnec öt könyve stb. 4r. 16 sztl. lev. (Kol. Coll. Kt.)

1551. Heltai G. Cathechismus minorja németül ily czimen: Summa Christlicher Lehre.

1551. Heltai G. Vigasztaló könyvetske keresztyeni intéssel és tanitassal 8r. 134. lap németül: Trostbuchlein mit christlicher Unterrichtung.

1552-ben a Biblianak negyedic resze. Az az, a propropheтaknai Irasoc: Melyec Magyar Nyelwre fordittattac, à régi és igaz szent koenyvekboel. Esaias Jeremias Ezekhiel Daniel Oseas Haggeus Zakharias Malakhias 424 sztlan levélen (Kol. coll. Tordai gymn. kt.) Ezt követte még ez évben: A részegsegnek és tobzodásnak veszedelmes vóltáról valo Dialogus. 8r. 76. szzatlan lev.

1553-ban ujból két müve jelent meg ugyancsak Heltainak. Catechismvs mellybe à mennyei tvdomannac Sommáia, à derec szent irásbol, és sok keresztyén Tanitóknak irásokból roewideden egybe-

*) Az eredeti irásmódot a lehetőleg megtartjuk s azonkivül jelezzük a könyv alakját, terjedelmét, valamint azt is, ha valamelyik unitárius iskola könyvtárában meg van. A czimek bővebb leirása s több más hasznos adat megtalálható Szabó Károly Régi Magyar könyvtárában.

szezetettoet es befoglaltattot 8r., s az 1551-ben német nyelven megjelent s fennebb leirt Vigasztalo könyvetetske. Még két év mulva vagyis

1555. jelent meg Dávid Ferencz Magyarországon kiadott első müve: Dialysis Scripti Stancari Contra Primum Articulum Synodi Szekiensis, qui de docrina controuertitur, conscripta per Franciscum Davidis. Psalmo XXXI. 40 sztlan lev.

1556. Dávid Ferencz Responsum Ministrorum Ecclesiae Colosvariensis ad scripta varia Martini a Kalmancha in Causa Coenae Domini edita Colosoarini. Anno MDLVI. die XXI. jvlii. — Jakab Elek (Dávid Ferencz irodalmi emlékei 28 l.) e munkát Dávid Ferencznek tulajdonitja. Szabó Károly R. M. Könyvtárában nem említi, s a Kénosi munkájában sem akadhaték semmi nyomára.

1556. Molnár Gergely: Elementa Grammaticae Latinae etc. 8r.

1557. Dávid Ferencz Consensus Doctrinae De Sacramentis Christi, Pastorum et Ministrorum Ecclesiarum in inferiori Panninia et Nationis utriusque in tota Transylvania. Conscriptus Et Pvblicatus in Sancta Synodo Claudiopolitana Transylvaniae, ipsa die sanctae, individuae et semper benodictae Trinitatis. 16 sztlan lev.

1558. Dávid Ferencz Acta Synodi Pastorum Ecclesiae Nationis Hungaricae in Transylvania, Die Apostolorum Philippi et Jacobi. Anno M. D. LVIII. In oppido Thorda caelebratae. Quibus adiunctum est iudicium inclytae Academiae Vitabergensis, de controuersia Coenae Domini à Clarissimo et doctissimo Viro Philippo Melanthone conscriptum, Ecclesysque Transylvanicis transmissum. 10 sztlan lev.

1559-ben Heltaitól: Agenda azaz szentegyházi Chelekedetec Mellyeket követnek közenségesképpen á Keresztyeni Ministerec es Lelkipasztoroc. Ujonnan nyomtattatott 100 sztlan lev. (Kol. Coll.)

1559. Dávid Ferencz: Defensio orthodoxae Sententiae de Coena Domini Ministrorum Ecclesiae Claudiopolitanae et reliquorum recte docentium in Ecclesiis Transylvanicis. Joh. VI. Caro Mea vera est Cibus, et sanguis meus verus est polus. Qui edit meam carnem, et bibit meum sanguinem, in me manet et Ego in illo.

Ugyanebben az évben, s Jakab Elek szerint hihetőleg a fennebb idézett Defensio előtt jelent meg:

1559. Dávid Ferencz: Az Urnac Vacsorairol Valo közenséges Keresztyéni Vallas. Mellyet a keresztyéni Ta-

nitóc mind egész Magyar Országból, s mind Erdelből a Vásárhelyi szent Sinatba töttéc és kiadták. A Christus szentegyházának építésére. MDLIX. Esztendobe. Mindszent Napian. 8 r. 8 sztl. lev.*)

E hitvallás szerkesztésében Dávid Ferenczé volt a főrész s ezzel nézeteiben kifejlődött az a lényeges módosulás mely őt a lutheriektől örökre elválasztotta. Nemcsak hanem midőn igy az urvacsora kérdésében a Krisztus jelenlétének és szerepének kérdését szellemies értelemben fejtette meg, egyszersmind kijelölte maga előtt azt az utat a mely a Krisztus személye felőli fogalmában is teljes változást volt előidézendő.

1560. Heltai Soltar, azaz, Szent Davidnac, es egyeb Prophetakuae Psalmusinac, auagy Isteni dichireteknec könyve: Szép Summátskáckal rôuideden valoaertelmoeckel. Magyar Nyelven etc. 10 sztlan lev. (Kol. Coll.)

Az itt felsorolt munkák különös fontossággal birnak már csak azért is mert az erdélyi és magyarországi nyomdák legelső magyar termékei közé tartoznak. Heltai 1550. állitotta fel Erdélyben az első magyar nyomdát s már négy év alatt összesen tizenkét mű s ezek közül nyolcz magyar jelent meg. 1553-ban társával Hoffgreff Györgygyel meghasonolván külföldre ment s mintegy hat évet külföldön töltött minek következtében Confessio De Mediatore Generis Humani Jesu Christo vero Deo et homine etc. czimü munkáját Wittembergben adta ki 1555-ben. Heltai 1559-ben már ujból Kolozsvárt dolgozott a mint abban az évben megjelent munkáiból kitünik. Dávid Ferencznek kétségen kivül előnyére volt hogy egy vele rokonszenvező férfi kezében volt a sajtó, s mégis több mint hat esztendő alatt egyetlen nagyobb müve sem jelent meg. De e hallgatás nagy eszmék és örök igazságok szülője lön. Midőn Dávid Ferencz ujból a küzdtérre lép, akkor már teljes meggyőződéssel kezdi hirdetni az unitarismust mint hosszas tanulmányának és mély gondolkozásának érett gyümölcsét, annyira, hogy az 1560—1580-ig terjedő időszak az unitárius irodalom arany kora lön.

Az unitárius vagy egységet tanitó eszméknek e korban első nyilvános hirdetője Arany Tamás kinek a mint a Melius Péter 1561-ben megjelent czáfolatából ismerjük „Tévelygések“ czim alatt volt egy munkája, melyet azonban Mélius vele visszavonatott. Arany Tamással egykorulag az unitárius hitet vallotta Egri Lukács, de munkája nem adatott ki.

---

*) E munkát Szabó Károly nem emliti. Én Jakab Elek Dávid Ferencz irodalmi emlékei 30 l. alapján közlöm.

1562-ben megjelent Heltai Gáspártól: A Jesus Christusnac Wy Testamentoma Magyar nyelven. 528 sztl. levél. (Kol. coll.) 1565-ben: Historia Inclyti Matthiae Hunyadis etc. 12. sztl. levél. 1565. Ugyancsak Heltaitól a Bibliának Második része és 1566-ban Száz Fabula mellyeket Ezopusból, es egyebuennen egybe gyuetet és öszve szoerzet a fabulaknac ertelmével egyetembe. Cum S. R. M. H. Priuilegio etc. 8 r.

Ez időtájban már az eszmék forrongása tetőponton állott. Csak éppen alkalom kellett hogy kitörjenek és végül állandó biztos medret készitsenek magoknak. A Thordán, Gyulafehérvárt és Maros-Vásárhelyt tartott zsinatok vitatkozásai fejtették ki az Isten-egység tanát. Igy jelentek meg:

1566-ban Disputatio prima Albana seu Albensis, habita 1566. 24. Feb. Impressa Claudiopolis eodem anno.

1566-ban Catechismus Ecclesiarum Dei in Natione Hongarica par Transilvaniam. Que relicto Papisto Deo quaterno, verbum Dei de sacrosancta Triade, Vno vero Deo Patre et filio eius, Domino Jesu Christo, ac amborum Spiritu amplexe sunt, simplicitatequ pia ac puritate illud creduut ac profitentur. Regiae Maiestatis, Domini nostri clementissimi assensu ac voluntate excusus et publicatus. 51 sztlan lev. alánlva II. János választott királynak. Ezt követi:

Sententia concors Pastorum ac Ministrorum Ecclesiae Dei Nationis Hungaricae in Transylvania, De propositionibus Doctoris Georgii Blandratae et Fraisisci Dauidis etc. (Kol. Coll.) A fennebbivel együtt adatott ki:

Propositiones in Disputatione Albensi coram Regia Maiestate à D. Georgio Blandrata et Francisco Davidis propositae Limitationi Ministrorum, qui ex Ecclesiis Hungaricis Disputationi interfuerunt: Quibus accessit sententia, de praedictis et limitatis propositionibus Synodi Vasarhelyiensis, eõdem Anno 1566. die XIX. Maji. frequenter celabratae.

E katechesis és propositio az első mű a mely ha nem is tisztán unitárius még, de biztos jelül szolgált arra hogy ha az egyesség a külömböző nézetüek között létre nem jöhet, akkor Dávid ki ezeknek fő szerzőjéül tartható,*) kénytelen lesz még a szakadás árán is nyilt vallomást tenni unitárius hitéről. Erre elég okot szolgáltatott külömben a Melius debreceni Confessio brevisse mely Davi-

*) V. ö. Dávid Ferencz élete Jakab Elektől 73. sk. lap.

dot és nézetet éles gunynyal czáfolja. Dávid Ferencz megfelelt erre valamint az ugyanakkor tartott debreczeni zsinat végzéseire is. Különös fontosságu ez a felelet ránk nézve nemcsak azért, mert Dávid Ferencznek ez az egyik első unitárius müve, hanem azért is mert ez a gyulafehérvári unitárius könyvnyomdának első terméke.

1567. Dávid Ferencz Refutatio Scripti Petri Melii, quo nomine Synodi Debrecinae docet Iehoualitatem, et trinitarium Deum Patriarchis, Prophetis, et Apostolis incognitum. Albae Juliae Excudebat Typographus Regius Raphael Hoffhalter. 48 sztl. lev. (Kol coll.)

Ugyanabban az évben még három müve jelent meg Dávid Ferencznek:

1567. De Falsa et Vera Unius Dei Patris, Filii Et Spiritus Sacti Cognitione, Libri Duo. Authoribus ministris Ecclesiarum consentientium in Sarmatia, et Transylvania. I. Thess. 5. Omnia probate, quod bonum est, tenete. Albae Juliae 4r. 190 lev. (Kol. coll.)

1567. Roevid magyarázat mikeppen az Antichristus, az igaz Istenroel való tudomant meghomalositotta: Es à Christus az oe hiveinek altala tanituan minket, mikeppen epitette meg az oe menniei szent Attiarol, es oe magaról, es a szent Lélekről bizonjos ertelmet aduã eloenkbe. Psal. LI. A te bolczesegednek titkait intetted meg mi nekuenk. Albae Juliae M. D. LXVII. 4r. 72 lev. (Kol. coll. Tordai gymn.)

1567. Roevid Utmutatás az Istennec igeinec igaz ertelmere, mostani szent Haromsagrol tamadot vetélkedesnec meg felytésére és itelesere hasznos es szuekseges. Esaiae IIII. Az napokban az vrnak az oe sengeie fel magasztaltatic, és diczoesegben leszen stb. Albae Juliae etc. M. D. LXVII. a 4r. 66 sztl. lev. (Kol. coll.) E mű ajánlva van: Az Istenfeloe es igaz nemes ferfiunac, Mikola Ferencznek" Karáczon hava XXVIII. napján.

A most már kolozsvári iskolai igazgató Dávidnak, valamint az iskola igazgatásában, ugy az unitárius elvek tisztázásában is számos segitője akadt, annyira hogy a következő évben az unitárius irodalomnak egész áramja indult meg. Ugyanis megjelent a kolozsvári ekklesia papja s az iskola egyik tudós tanitója Basilius Istvántól.

1568. Egynehani kerdeseca keresztieni igaz hitroel és auual ellenkezoe tudomanyrol az Istennek egyhazaba. stb. stb. 4r. 71. sztlan levél. Ajánlva Pokai Jakabnak „király oe Felsege Hopmesterenec es hiv tanaczanac. (Megvan a Kol. coll. 2 péld.)

1568. Ugyancsak Básiliustól: Az Apostoli Credonak Roevid Magyarazattya. A szent Irasnac folyasa szerent. I. Thess. V. 4r. 110 sztlan. levél ajánlva Békes Gáspárnak. (megvan a Kol. coll. 2 péld.)

1568. Dávid F. Literae Convocetoriae ad seniores Ecclesiarvm Svperioris et Inferioris Pannoniae ad indictam Synodum Thordanam ad tertium Martij diem, additis Thesibus ibidem disputandis etc. 8 sztl. levél (Megvan a Kol. coll. Kt.)

1568. Dávid F. Brevis Enarratio Disputationis Albanae de Deo Trino, et Christo Dvplici coram Serenissimo Principe et tota Exclesia decem diebus habita. A. D. M. D. LXVIII. 8. martij. etc. 96. sztlan lev. (Megvan a Kol. coll. Kt. 2 péld.)

1568. Theses Thordae Disputandae ad XIIII. Diem Nouembris, et in Synodo Varadina die 22 Augusti publicatae 4r. 2 lev.

1568. Dávid F. Antithesis Pseudo Christi cum vero illo ex Maria nato. Lucae 2. etc. 12 sztl. lev. (Megvan a Kol. coll. a tordai és a kereszturi gymn. kt.)

1568. Dávid F. Aequipollentes ex Scriptvra Phrases, de Christo Filio Dei ex Maria nato figuratae, Quas si quis intllexerit et in numerato habuerit, ad multa intelligenda in scripturis iuuari poterit. 4r. 4. sztl. lev. (Megvan a Kol. coll. kt.)

1568. Dávid F. Refutatio Propositionum Petri Melii non inqvirendae veritatis ergo sed ad contendum propositarum, ad indictam Synodum Varadinam 22 Augusti 1. 5. 6. 8. 4r. = 26 sztl. levél. (Megvan a Kol. coll. kt.)

1568. Dávid F. De Mediotöris Jesv Christi hominis Divinitate, Aequalitateque libellus. Ezzel együtt van Celleriustól: De restauratione Ecclesiae Cellarii, cum epistola praeliminari Fabricii Capitonis etc. 4r. 54 sztl. lev. (Megvan a Kol. coll. kt.)

1568. Dávid F. Demonstratio falsitatis dotrinae Petri Melii etc. 4r. 4 sztl. lev. (Megvan a Kol. coll. kt.)

1568. Császmai István Thordai Sandor Andras Irasara valo felelet: Melyben az Antichristus harom Isteninek doegleletes tudomaniat otalmazza, hamissaggal es szidalommal. Szt.-János Másodic Leveleben. Minden ki el tauoszic, es à Christus tudomaniaban meg nem marad ninczen Istene: à ki pedig à tudomanyban meg marad, annac atia s mind fia vagyon. Albae Juliae excusum per Raphàèlem Hoffhalterum Anno etc. M. D. LXVIII. 4r. 16 sztlan levél. (Megvan a Kol. coll. kt.)

1568. Dávid Ferencz. Az szent Irasnac Fvndamentomabol voett Magyarazat az Jesus Chistusrol es az oe igaz istensegeroel. Szent Janos latasarol irt konyuenek 22 reszeben. stb. 47. sztlan lev. Ajánlva Pokai Jakabnak. (Meg van a Kol. coll. kt.)

1869. Dávid Ferencz. Első Resze az szent irasnac kuelen kuolen reszeboel voet predicaciocnac az atya istenroel,ennec kedig az oe fiarol az Ihesus Chirstvsról, es az mi oeroecsegeuncnec peczetiroel az szent lelekroel: Irattattak D. F. az meg feszuelt Ihesus szolgaiatol 2 r. 193. lev. (Megvan a Kol. coll. 2 péld. a keresztúri és tordai gymn. kt.)

1569. Dávid F. De Regno Christi Liber primus. De Regno Antichristi Liber secundus. Accessit tractatus de Paedobaptismo, et Circuncisione. Rerum capita sequens pagella demonstrabit. Joan 15 ver. 14. 4r. I. könyv = 73 sztlan lev. II. könyv = 102 sztlan lev. A másadik könyv külön czime: De Regno Antichristi et eius mysteriis: Deque Paedobaptismo, etc. (Megvan a Kol. coll. a kereszturi és tordai gymn. kt.) Kénosi T. J. hibásan tulajdonitja Blandratanak (De Typographiis et Typographis Unitariorum 252 l.)

1569-ből van Sommer János kolosvári iskolai lectortól: Elegia In Nvptias Clarissimi Viri D. Petri Bogneri Coronen: LL. Doctoris, et pudicissime virginis Annae filiae D. Joachimi Koch, Consulis Mediensis Quarum Solennitas erit die 20. Februarij Anno 1569. etc. 4r. 4 sztlan levél.

Az 1567—1569-ig megjelent s itt felsorolt müvek mind a gyulafejérvári nyomdából kerültek ki, a melyet II. János (Zsigmond) király állittatott volt fel, s a melyet az unitáriusok csak e három esztendőben használtak. A három esztendő közül 1567-ben megjelent öt munka (és nem négy mint Simén Domokos a Ker. Magvető X. köt. 177. l. irta), melyek közül kettő magyar és három latin. 1568-ban tizenkét munka (és nem tiz l. u. o.) öt magyar és hét latin, 1569-ben öt és pedig két magyar s három latin nyelven, vagyis öszszesen 22 munka, 9 magyar és 13 latin nyelven. E munkák részletes ismertetésébe bocsátkoznunk jelenleg nincsen alkalom, azonban a fennebbiek alapján helyre kell igazitanunk egy tévedést a mely a Ker. Magv. X. köt. 227. lapján „Az Unitáriusok könyvnyomdái és azok kiadványai“ czimü közleményben van. Ugyanis Dávid Ferencznek a Kénosi Tösér János kézirati munkája alapján 1567-ről első munkául „Az Jezus Kristusrol és az ő Istenségéről“ czimü munka tulajdonittatik. Dávidnak ily czimü munkája nincsen, hanem igenis van egy 1568-ból, a melynek czime: Az Szent Irasnac Fundamentumabol voett Magyarázat az Jezus Christusrol es az oe igaz isten-

segerol stb. (lásd fennebb). E tévedést valószinüleg a Kénosi munkája másad kézből eredt margoi jegyzete idézte elő. A Ker. Magv. idézett helyén közölt tartalom-jegyzék a Dávid Ferencz Rövid Magyarazat stb. czimü s 1567-ben megjelent münek tartalma.

Az 1567—1569-ig terjedő idő a legfényesebb lapokon van megörökitve az unitárismus történelmében. Oly lánglelkü, éles elméjü, nagy tudományu és roppant munkát elbiró férfival élén minő Dávid Ferencz volt csaknem villám szárnyakon terjedt el az országban mindenfelé. Akkora munkásságot a reformatio előharczosai között Magyarországon senki s ahoz hasonlót csak Melius tudott kifejteni. A ritkább jelenségek közé tartozik az a mit Dávid 1568-ban mivelt a sajtóban midőn összesen egy magyar és hét latin munkát adott ki. Minden munkának különös értéke van az unitárius hitvita irodalomra. Ritkaságoknál fogva most már kevesen használhatják, azonban Jakab Elek „Dávid Ferencz élete“ jeles müve e hiányon nagy mértékben segitett azzal, hogy mindeniket részletesen ismerteti és becses észrevételekkel kiséri. Ugyancsak e mü irodalmi részében a Dávid Ferencz munkái czime egészben adva lévén az itt közlöttek kipótlására a Szabó Károly Régi magyar könyvtárán kivül arra utaljuk az olvasót.

Az ezután megjelent müvek kiadási helye ismét Kolozsvár és a kiadó Heltai vagy később örökösei. Méltán ide sorozhatók már most a Heltai munkái is, mert ő Jakab Elek szerint körülbelöl 1568-ban unitáriussá lett, Szabó Károly szerint is 1570-ben unitárius volt.

1564. Molnár Gergely: Cathchesis Scholae Claudiopolitanae, ad pietatis studiosam ivventutem in doctrina christiana fideliter exercendâ proposita. Claudiopoli in officina C. Helti. 8 r. 110 sztl. lev.

1564. Molnár Gergely: Prima Doctrinae Christionae Rvdimenta, Pveris Scholae Claudiopolitanae, Christiana religione informandis, ad ediscendum proposita 1. Tim. 3. A puero sacras literas noveris. Claudiopoli Excvsvm In officina Casparis Helti. 8 r. 38 sztl. lev.

1566. Molnár Gergely. Thomae Linacri Grammatices Compendiosa per quaestiones explicatio. A G. M. sanctae memoriae, in vsum studiosae iuuentutis conscripta. Cvm. S. R. M. Privilegio, Claudiopoli A. D. 1566. 8 r. 144 sztl. lev.

A czimlevél hátlapján áll Heltai Gáspár ajánlása a tanuló ifjaknak.

1569. Dávid Ferencztől: Az Váradi Dispotacionak avagy vetelkedésnek, az egy Attya Istenről, és annac Fiaról, az

Jesus Christusról, és a szent Lélekről igazán valo elő számlálása, mely mindenik felnec akarattyából kezdetett Mind szent havanac 20 napian. 1569. eszt. 2 r. 103 sztlan lev. Ezzel együtt adatott ki:

Az Egy attya Istenről, Es az oe Fiarol, az Jesus Christusról és a szent Lelekről valo roevid vallás, Az Prophetáknac és az Apostoloknac irássa szerént. (Megvan a Kol. Coll. kt. kereszturi gymn. kt.)

1569. Dávid F. et Georgius Blandrata, Refvtatio Scripti Georgii Maioris, in qvo Devm trinvm in personis, et vnvm in Essentia: Vnicum deinde eius Filium in persona, et duplicem in naturis, ex lacunis Antichristi probare conatus est etc. Ajánlva Csáki Mihálynak, II. János király cancellariusának. 8 r. 208 sztl. lev. (Megvan a Kol. Coll. kt.)

1570. Dávid F. Responsio Pastorum ac Ministrorum Ecclesiarum quae vnvm Deum Patrem Chisti et Jesum Christum filium Dei crucifixum, vnvmque amborum Spiritum confitentur. etc. 4. r. 14 sztl. lev.

1570. Dávid F. Könyvetske Az igaz Kerestyéni Kesztségről, és a Papa Antichristusnac Maymozássaról stb. 8 r. 160 sztl. lev. E könyvet mely eredetileg flandriai nyelven volt irva, s aztán németre fordittatott, Dávid Ferencz a németből forditotta le.

1570. Heltai Gáspár, ki ekkor már unitárius volt irta: Halo. Mellyel a megtestesoelt oerdeg a Papa Antichristus Hispaniaba az egyuegyue jambor Keresztyéneket, az evangeliumnak koevetoeit, halhatatlan alnoksagokkal és mesterségoeckel meg koerueli, kikeresi, és megfogja, és minden marháiokat el vévén, kimondhattlan, kegyettlen kényockal meg kényoza, és rettenetes halalockal meg oeli, Az oe Pilésses hoheri, Es az oe bolond szolgai, à meg vackitot Feiedelmec által. Egy iambor Keresztyén és tudos Hispaniol altal. Gonsalvivs Reginaldvs altal iratott és ki adatott. 8 r. 184 lev.

1570. Heltai G. Disputatio de Deo per decem dies continvos indictione Sereniss. Principis etc. inter partes habita in urbe Transyluana: Alba Jvlia 4 r. 139 sztlan lev.

1571. Dávid Ferencz Az Egy eo magatol valo Felséges Istenroel és az oe igaz Fiarol à Nazareti Jesusrol, az igaz Messiasrol, A szent irásbol voet Vallastétel: Melyben a Pápánac és à Papazóknac minden okoskodassoc és hamis magyarazattoc meg feitetnec stb. 4 r. 150 lev. (Megvan a Kol. Coll. 2 pld., a Kereszturi gymn. kt.)

1571. Dávid F. Az egy Attya Istennec, es az oe aldot szent fianak, az Jesus Christusnac istensegekroel igaz vallastéttel stb. 4 r. 81 lev. (Meg van a Kol. Coll. kt. 2 pld.)

1571. Dávid F. Literae Convocatoriae, unâ cum Propositionibus in Synodo Vasasarhellyina disputandis ad diem XX Mensis Septembris. etc. 4 r.

1571. Sommer János Oratio Fvnebris, In mortem Illustrisimi etc.... Principis ac Domini D. Joannis Secundi Electi Regis Hungariae. etc. Qui Natus est Anno Domini 1540. Diem vero suum sanctè abijt 1571. Mart. 14. etc. 4 r. 20 sztl. lev.

1571. Heltai Gáspár némileg kijavitva kiadta Verbőczi István Decretvm. Az az, Magyar és Erdely Orszagnac Toeruény Koenyue. 4 r. 188 lev. (Megvan a Kol. Coll. kt.)

1571. Csanádi Demeter. Vita Joannis Secvndi Electi Hvngariae Regis, Scitico Sermone a D. Chanadi eiusdem Principis Secretario miserabiliter decantata. 4 r. 4 sztlan lev. Debreczen.

1571. Ugyanaz Kolozsvárt.

1574. Heltai Gáspár Cancionale. Az az Historias Enekes koenyv: Mellyben kuelemb fele szép loet dolgoc vadnac nyomtatua, a Magyari Kiralyokról, egyeb szep loet dolgokról, gyoenyoeruességesec oluasasra és halgatásra. Az Enekeknec Laistromat megtalálod a koeuetkezoe levelen. Psalm XLVI. stb. 4 r. = 232. sztl. lev. (Kol. Coll. 2 pld. a Keszturi gymn. kt.)

1575. Heltai Gáspár Chronika az Magyaroknak dolgairol: Mint ioettek ki a nagy Scythiaból Pánnoniában, Es mint foglaltac magoknac az országot, Es mint birták azt Hertzegroel Hertzegre, Es Királyról királyra, nagy soc tusakodasockal és számtalan sok viadallyockal, Mellyet Heltai Gaspar meg irta Magyar nyeluen, Es ez rendbehoszta, az Bonfinius Antalnak nagy koenyueból, es egyeb Historias koenyuekboel, nem kiczin munkaual stb. 2 r. 211 sztl. lev.

1577. Csanádi Demeter. Historia de Vita, morte universaque fortunae alea Illustris Principis ac D. D. Joannis Secundi, Regis Hung. etc. Debrecen 1577. 4 r. megjelent 1871 Kolozsvárt és Debreczen.

1577. Enyedi György. Igen szép Historia az Tancredus király leányáról Gismundáról és a királynak titkos tanácsáról Gisquardusról, kik között felbonthatatlan szeretet lévén, halálra adták magokat. Olasz nyelvből az Bocatiusból Deakra fordittatván G. E. T. (Georgius Enyedinus Transylvanus) által. Debreczen, 1577. 4 r.

1577. Bogáti Fazakas Miklós. Szép Historia. Az tökéletes Asszonyi állatokról. Mely az Plutarchusból fordittatott Magyar nyelwre. Ad notam. Gongya közül egy fő gongya embernec etc. Nyomtatot Kolosvárt 1577 eszt. 4 r. 27 sztl. lev. Bogátira vonatkozólag l. Keresztény Magvető XV. köt. 1-ső s köv. l.

1577. Bogáti Fazakas Miklós. Az ötödic része Mátyás Király dolgainac mint haláláig. Ad notam: Árpád vala fő az kapitánságba. 4 r. 40 sztl. lev. Kolozsvart.

1578. Dávid Ferencz: Libellus parvus, XXX Thesibus Blandratae oppositus in quo disseritur Jesum Christum vocari nunc non posse Deum, cum non sit verus Deus: Jesum invocari non posse in precibus: Justificationen et Praedestinationem a Luthero et Calvino male fuisse intellectas: de Regno Messiae, quem fore Profetae divinarunt, qui esset Jesus Christus. Anno 1578 in lucem emissus. E könyvecske a Szabó K. véleménye szerint a Heltai-féle nyomdában jelent meg. Ma egy példánya sem ismeretes. Kénosi is csak e czimet közli s valószinü, hogy nem látta.

1578. Molnár Gergely. Thomae Linacri Britanni Grãmatices cómpendiosa questiones explicatio. 8r. 144 sztl. lev. Kolozsvár. Egy az 1566-ban megjelenttel.

1579. Judicium Ecclesiarum Polonicarum de cavsa Francisci Dauidis, in questione de vera hominis Jesv Christi, filij Dei viuentis invocatione. Mart. 10. Omnis igitur qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui est in Coelis stb. Claudiopoli. 4 r. 28 sztl. lev. (Kol. Coll. kt.)

1580. Valkai András Bánk bánnak históriája stb. Debreczen. 4 r. 8 sztl. lev

1580. Bogáthi Fazakas Miklós. Az oetoedic Resze Mattyas Kiraly dolgainac mind halalaig. 4 r. 40 sztl. lev. Kiadatott még 1577-ben is.

1580. Valkai A. Historia, Enec szerent szerezve, az Longobardvsoc Tized Kirallyokról stb. 4r. 9 sztl. lev.

1580. Valkai András. (és Nagy-Bánkai Mátyás). Két szép Historia az elsoe az Nagy Wr Bankbanról, mikeppen az András Kiralynac feleségét megoelte az oe nagy vetkeért. Mikoron irnánac Christus Wrunknac születése után 1. 2. 0. 1. Esztendöbe. Az masodic az ieles vitéz feiedelemroel, az Hunyadi Janonosról stb. Kolosuarot. 4 r. 24 sztl. lev.

1582. Defensio Francisci Davidis in negotio, de non invo-

cando Jesu Christo in precibus. Deu. 6 v. 13 et 10 v. 20. Math. 4 v. 10. Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli seruies etc. 8 r. 408 lap. Végül

De Dualitate Tractatus Francisci Davidis in tria capita distinctus. 31 sztl. lev. E nevezetes könyv tartalma:

1. Czimlevél.
2. David F. thesisei: De non invocando J. Christo.
3. Responsio Socini Fausti ad theses F. Davidis.
4. Fr. Davidis confutatio responsionis Faustinae.
5. Judicium Ecclesiarum Polonicarum de Causa Fr. Davidis etc.
6. Confutatio vera et solida Jvdicii Ecclesiarum Polonicarum de causa Fr. Davidis Authore Jacobo Paleologo Kolozsvar (Kol. Coll. könyvt.)

1576. Bogáthi Fazakas Miklós. Három Jeles Foe Hadnagyoknac, Az Nagy Sándornak, Anibalnac és az romai Scipionac, az Bodogsagnac hellyén az foe helyről valo vetélkedésec. Ad notam: Jollehet nagy sokat szóltunk Sándorról. 4 r. 6 sztl. lev. Kolozsvár. (Lásd Ker. Magvető XV. 388—90 lap.)

1579 előttről, de bizonytalan hogy melyik évről való Dávid Ferencz: Isteni dicsiretek imadságos és vigasztalo énekek . . . 12 r. Kolozsvar (meg van csonkán a kereszturi gymn. kt. Böven ismertetve a Ker. Magvető VI. köt. 94—107 l.)

(Heltai Gáspár) Az Fortvnatusról való szép historia, énec szerint szerezve stb. 68 sztlan lev. Toldi Heltainak tulajdonitja de sem a szerző neve sem az év szám nincs kitéve. Heltai kiadása.

Heltai Gáspár Agenda. Szabó Károly szerint az első kiadás 1550—1553 közt jelent meg Kolozsvárt.

Heltai Gáspár Evan geliumok és Epistolac. . . . 8 r. = 223 sztl. lev. Szabó K. szerint 1550—1551 között jelent meg Kolozsvárt.

Heltai Gáspár Evangeliumok és epistolák 12 r. 1550—1552 között jelent meg Kolozsvárt.

Heltai Gáspár Isteni dicséretek és könyörgések. Szabó Károly szerint bizonyosan a Heltai munkája és pedig 1568 utánról a mikor már unitárius volt, — tehát 1570—1572-re tehető.

Énekes könyv 4 r. 216 sztlan levél. Heltai nyomdájában készült. Toldi Hofgref gyüjteményének tartja. Szabó K. hajlandó Heltainak tulajdonitani. E kor nyomtatott termékeihez tartozik még egy külföldi kiadásu s bizonytalan datumu munka:

1550. Elegia Scripta ad Eximen D. Franciscum I. V. Doctorem, ac Vicarium Ecclesiae Albensis in Transylvania etc. a Francisco Davidis Colosvarino 4 r. 4 levél. Jakab Elek németországi nyomtatásnak tartja. (Dávid Ferencz irodalmi emlékei 24—27. l. egészen közölve.)

Íme az unitárismus arany korának gazdag termékei az irodalom mezején. Dávid Ferencz volt az unitárius egyház, de egyszersmind az unitárius irodalom megteremtője is. Istentől nyert kitünő talentumai, bámulatos munkaereje őt erre teljesen alkalmassá tették. Azonban arra hogy ily óriási munkát kifejthessen, nagy mértékben befolyt a mindig készen álló sajtó. A gyulafehérváriban 3 évig a kolozsvári Heltai-félében egész müködése alatt nemcsak hogy kiadták müveit hanem oly jelesen is állitották ki, hogy ama kor nyomdászatának becsületére válik. Ennek lehet tulajdonitani hogy melléje az unitárius irók közül egyszerre többen léptek fel: Heltai Gáspár pap és könyvnyomtató; Basilius István tanitó, később pedig kolozsvári pap; Császmai István gyulafejérvári pap; Sommer János iskola tanitó; Enyedi György tanitó, igazgató és később püspök. Molnár Gergely kolozsvári tanitó és isk. igazgató. Blandrata György tudós orvos (l. életét Ker. Magvető XII. 1-ső s köv. lap.) is az unitárius irók közé tartozott, de mivel külön munkája nem jelent meg, neve csak a Dávid Ferencz neve alatt fordul elő.

E külömböző irók sokféle tárgyat öleltek fel anynyira, hogy az egyházi élet és a tudomány nevezetesebb ágai mind el voltak látva megfelelő müvekkel már ez időszakban. Ugyanis: Theologiai tárgyu mü volt 35. Catechesis 6. Erkölcsi tárgyu 1. Vallásos tárgyu 35. A gyakorlati lelkészethez tartozó 2. Énekgyüjtemény 4. Történelmi mü 11. Államtudományi 1. Szépirodalmi 2. Nyelvtani 2.

BOROS GYÖRGY.

A SZENT ATYÁKBÓL KISZEDEGETETT TANULSÁGOK.

Pécsi Simontól.

Életnek ösvénye.*)

Az kevélységet tökéletes eltávoztatatással tavoztasd magadtul. A képmutatást és tettetes szentséget, jóságot hasonló képpen távoztasd.

Minden hamisságtul és hazugságtól tavol légy.

Mások csufolásától és megnevetésétől távul légy.

Rágalmazástul és Susorlástul tavul légy.

Haragtul tavul légy. Fogadás tételidben való botránkozásoktól igen őrizkedjél.

Távoztasd akármely ember nyomorgatását, se marhájokban, se joszágokban valo bántását, gyülölségeket és bosszuállásokat távoztasd.

Ne költs csuf nevet felebarátodra, se ne híjad, nevezzed oly névvel, a melyet mások csufolásáért költöttek rea, hanem ha az már jónevezetére és tisztességére vált volna az ő nevezetiben.

Mások rágalmazásit ingyen se beszélyed, számláljad, se azokat igaz gyanánt ne fogadjad, se hidjed.

Ne ülj az hivalkodó ülőkkel az utczák szegletin, se a kösség gyülekező házában ne ülj.

Ne mulass együtt oly asszonyállattal, ki tilalmas tetőled.

Ne egyél kenyeret fertelmes pogány gazdáknál, se hasonló udvarfiainál külömben, hanemha nem kaphatnál hivek keze által készittetett kenyeret.

Ne gyakoroljad a szabados vendégségeket.

Ne beszélgess hejában való beszédeket és meglásd, hogy az éccakákon tanulj erössen, ugy hogy az álom a Sz. Törvény tanulása felett nyomjon el és ne kellessék el alunnod haszontalan beszédek közben.

Soha ne szálljon reád a szent szombath az estvéledésnek kétséges homályosságában; de meg intsed jó idején teljes egész házadat a szombatnak őrizéséről; és megelőzzed jó idején a szombat estin, hogy déllesti imádságodat siessed nagy időn elmondani, hogy fogadhassad és kezdhessed a szombathot még a fényes napnak fennlétekorán.

---

*) Pécsi Simonnak „A Szent Atyákból kiszedegetett tanulságok, magyarra zsidóból fordittatott mind magyarázatjával egyetemben az Isten törvényét szerető atyafiak kedvekért és épületekért“ czimü kéziratban maradott munkájából egy részlet, mely a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban levő Pécsi-féle vegyes müveket tartalmazó példány utolsó lapjain találtatott.

Valamihelyt az imádságnak órája beérkezik mind az három imádságnak, melyekkel napjában adosok vagyunk, mindjárást közbeszakaszszad akármely szorgalmatosságodat és imádkozzál. Ezt penig minden fogadástételeknek fejének tudjad, hogy megörizzed szemeidet mindazoktul, valamelyek nem tieid.

Meglásd, hogy minden embereket megelözz békeséggel való köszöntéssel.

Evén és megelégedvén áldjad a te teremtődet, ki ételre sovárkodó lelkedet megelégitette. És ha szidalmazandnak vagy gyaláznak téged az emberek, soha azt csak egy szóval is vissza ne mond nekik, de inkább elrejtezzél előlök.

Ne szökjél fel hirtelen perlekedésre, veszekedésre és őrizd igen magadat esküvésektől, fogadástételektől, mert a fogadástételeknek megnem teljesitésében való bünökért fiai, gyermeki halnakel embernek.

Mind sok kaczagástul mind haragtul igen örizzed magadat, mert ezek mindenik felháboritják lelkét és tudományát az embernek. És hogy szolgálhassad szüntelen a te teremtődöt szeretettel, mert afféle indulatok akár harag s akár nevetés soha szép renddel-móddal ügyében nem engedi a dolgokat véghez vinni.

Szeressed a te Uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes ügyekezeteddel, tehetségeddel. És mikor mondod: A te uradat Istenedet, kötelezzed elmédet, testedet, életedet és minden jószágodat, javaidat az ő nevének szenteléséjért elköltened s le tenned. És igy betöltöd magadban a Sz. Zsoltárnak amaz mondását: Mert teéretted mi mindennap megölettetünk.

Bizzál az urban teljes szivedből és hidj erössen az ő kiváltképpen reád való gondviselésében. És nagy tökéletességgel megerősitsed, vastagitsad szivedet az ő tökéletes egységében, elhivén t. i. azt felőle, hogy az ő szent szemei széljel futják, járják az egész földet és az ő szemei az emberek fiainak minden utain forognak, probálván azoknak sziveket és vizsgálván veséjeket.

Haragot és kevélységet távoztass tőled és kárhoztasd a magad tulajdon indulatját, valamely tégedet a magad szive gondolati után vonna. És soha el ne átasd hitesd azzal magadat, hogy a tennen magad utai isten utai, azért tiszták és igazak. Hamis beszédtől távul légy és héjában ne is emlitsed mennyei szent nevét, se valami ocsmány helyen annál inkább ne emlitsed.

Távoztasd magadtul romló nádszálakhoz az emberek fiaihoz való támaszkodásodat; de nagy félelemmel és szemermetesen járj a te teremtőddel és az aranyban ne vessed a te reménségedet, mert az a bálványimádásnak kezdeti; de hindtsed, osztogassad minden gazdagságodat, valamint szintén az ur Isten akarta, poroncsolta, mert az ő hatalmában vagyon, hogy betöltse minden fogyatkozásodat és hogy igaz, elegedendő élést szolgáltasson teljes minden te cselidednek.

Ismerd meg a te Atyádnak istenét és minden te beszédedet igaz fonttal megmérsékeljed. Fontod is és mértéked igaz es egyenes légyen te néked. És sokkal alabbvalónak tartsad marhád, gazdagságod tékozlását, hogysem megmondott és mondandó beszédidnek. És

szájadból habahurjaságod miatt gonosz szó ne származzék, kit azelött igen szorgalmatosan meg nem fontolnál, mérsékelnél elmédnek serpenjöében.

Az szokott gyónást és büneidről való vallás tételt se estve se reggel el ne mulassad, hogy el nem mondanád Es(ionnak (?) Jerusalemnek emlékezetit töredelmes szivvel, ohajtással, sohajtással és könyhullatással.

Megemlékezzél szüntelen halálodnak napjáról és készits' élést arra az utadra; sőt ez két dolgot szüntelen szemeid előtt tartsd és a te készülésed kiköltözésed napjára kész legyen. És ágyadat könyhullatásiddal sokszor áztassad, rettegtetvén s . . . . (=zünettel)-en gondolatid.

Légy igaz barátja és jótársa az urnak nevének fela . . . és adjad azokhoz magadat igaz társaságra. És az álnokságnak cselekedőinek társaságoktól igen messze távozzál. És szeressed azokat, kik tégedet feddéssel jóra intenek.

Jodra és igazulásodra vagyon a tenéked, ha mindenkor böcsmérled, kicsiditted és teljességgel semmivé teszed a tennen szemeid előtt minden te jóságos cselekedetidet: ez ellen penig magasztaljad sokasitsad és igen szörnyitsed minden vakmerő, rutságos undok büneidet, ez okon t. i. hogy annyival inkább nagygyá, sokká, méltóságosbá magasztaljad a te teremtődnek hozzádvaló bünbocsátó kegyelmét, ki tégedet anyád méhében formált és eledeledet, táplálásodat megadja alkalmatos üdőben. És valamikor cselekedettel teljesited az ő parancsolatját, mindenkor csak azt gondold, vizsgáld magadban, hogy ados vagy és tartozol te azoknak teljesitésevel, nem az, hogy bérit, jutalmát sarczképen várnád azoknak.

Se éjjel, se nappal az Istennek Szentséges emlékezeti el ne távozzék a te szájadból, mikor ágyadban lefekszel gerjedező buzgósággal öregbedni találtassál az ő szerelmében. Mikor felkelsz és valahová mégy, jelen találtassék mindenkor te veled. És mikor ébren vagy magad dolgai között, az légyen minden gyönyörüséged és igy bizonyosan ő is elvezérli minden te ösvényidet.

Légy vigyázó és teljes szivvel lélekkel örizkedő imádságodban mert ez a te szivednek szolgálatja Istenedhez. Ezért gondold meg, ha a te fiad szólana te neked valami dologról szivének vigyázatlanságából, valyon nem mindjárást megharagudnál-e ellene? Tehát mit csinál a bünös csepp takony ez egész nagyvilág királykodó királya előtt? És ne légy olyan, mint a szolga vagy rab, kire szokmán munka vettetett ugyan az önnön maga javaiért; de az ő maga visszafordult rosszaságával, annak az jómunkának eszét veszti és elveszti. De hogy-hogy állasz vigyázó, őrizkedő feltött czélnélkül az tennen imádságod hallgató Angyalod előtt is? Avagy mi haszna bünödnek bocsánatját csak szóval kivánnod minden bizonyos feltött cél és értelemnélkül?

Semmi eledelt, melyet ejendő vagy; és semmi italt, melyet ijandó vagy, magadhoz ne végy áldás nélkül az hozzád vételkor és háladás nélkül, elvégezésed és hozzádvétele után. És mindezekben

szűbeli vigyázással, őrizkedéssel légy, mentül inkább lehet és fejed befedve legyen, mikor az Urnak Sz. Adonia nevét emlited és szemed héjait be hunyjad, szoritsad, mikor a szent Istennek nevit, nevezetit szóval kimondod, azért tudniillik, hogy ne találtassál azoknak számok közül, a kikről amaz szó mondatik: Szájokkal, ajakokkal tisztelnek ezek csak engemet, szüvök penig messze vagyon éntőlem.

Megmossad kezeidet imádságod előtt és ételed előtt is és mikor a természet szükségéről ki jösz is, utána mondván amaz háladást: Áldott vagy te szent Ur, mi Istenünk, az egész nagy világnak örökös ura, királya, ki az embert igen bölcsen formáltad és teremtetted teste állásában vére hordozó ereket, étel-ital befogadó és kiemésztő hurkákat, mely ugy hagyatott a te bölcsességedből, hogyha csak egyis azokban derékképpen berekedne és fojlódnék avagy derékképpen elszakadna és kinyittatnék, lehetetlen hogy az ember csak egy óráig is életben maradhatna. Aldott vagy te Sz. Ur, ki tartasz és orvosolsz minden testet és csudálatos vagy bölcseséges csinálmanyidban.

Megszenteljed magadat minden te beszedidben és légy igen magadfedező, takarozó, szemérmetes (még tennen magadtól is) a természet szükség helyén és hasonlóképpen minden teljes te házadban és cseléded előtt fedezve, takarozva szemérmetesen viseljed, tartsad magadat, tudván és igen bizonyosan elhivén, hogy minden akármi kicsin illetlen imez-amaz szóról beszédről is, melyek házas férfi és asszony állat, férje és felesége igen titkon csak magok között esnek is, igen erős és kemény vizsgálással valo számot, okot kell adnod az Istennek itélő széki előtt. Ne is szoktasd magad kevélységesen, akaratosan fejed-nyakad felhányására és szüntelen a mennyeieknek félelme rajtad találtassék. És megőrizd magad, ne ülj, te ne nyájaskodjál az asszonyállattal még ollyal is, a mely szabados tenéked és tökéletes jámbor. Se házadnak kapuira, ajtóira tartozó szentségek, emlékeztető jegyek soha onnét el ne szakadjanak.

Távoztasd igen, hogy soha senki titkat ki ne jelentsed . . . még a mely szókat titkon nem mondottak te néked is igen szorgalmatosan elrejtsed a te szivednek falai között. És ha azután hallandod is, hogy azokat valaki beszéllené, ne mondjad, hogy te régen hallottad azokat. És meglásd, hogy melljed, kebeled fedezésénél sokkal inkább őrizzed, fedezzed, oltalmazzad a te szájadnak kapuit.

Estve, reggel és délest szorgalmatosan megtartsd az imádságra rendeltetett és szenteltetett órákat; és arra megnyissad, készitsed szivedet egy órával az imádkozásnak előtte. És légy igen vigyázó, szorgalmatos abban, hogy a mely első tized megyen és gyül a gyülekezetben, első légy és elsőnek találtassál abban a tizedben. És hogy semmi héjában való szót ne szólj az imádságnak házában.

Megfontold, mérsékeld, vizsgáljad igen lábaidnak ösvényeit, hogy viseljed te magadat a mértékletességnek útán mind ételben italban és minden természetedben, szokásodban, ne is hajolj se jobbra, se balra. És mind szódban szép, vidám, kegyes tekintetedben tökéletes hűségedet mindenekhez ugyan kifejezzed, jelentsed. És mindenkor a

békességre és békességnek követésére készakaratunak, vidámnak és hajlandónak találtassál.

Bizonyos üdőt és bizonyos órát válaszsz magadnak a szentséges törvény tanulására minden napokon; reggel ételednek előtte, estve lefekted elött ésbeszélgess azokról asztalod felett. És légy szorgalmatos vigyázással a te házadban való lelk . . . . . igazgasson . . . . . kölcseket isten törvénye szerént. És minden dolgokban szükség igen meginteni őket, hogy szájokat és beszédeket szentségtörő, mocskoló rutolkodástul, ocsmánykodástul megoltalmazzák, mert legelső kérdés is az itéletben embertől az kérdetik: Ha volt-e szabott órája, ideje a szentséges törvény tanulására avagy nem?

Örülj és vigadj azon, mikor magad ellen feddést, intést hallasz, nemkülönben mintha igen sok prédát, nyereséget találtál volna. Fedd meg a bölcset és inkább szeret tégedet, mert jobb a nyilván való megfeddés a titkon való szeretetnél. És a megfeddők, intők megvigasztaltatnak.

Akármi dolognak kezdetén a végét igen jól megnézzed. És meggondold igen, meghánnyad-vessed mikor valamely parancsolatnak betöltését elmulatod és veszted, annak jutalmának elvesztésében, mely igen nagy kárt vallasz; és viszontag mikor valamely parancsolatot megtörsz, annak büntetésiért mely nagy károk, veszedelmek következhetnek. Mert általán fogva szükség, hogy a bölcsnek szemeinek az ő agyában fejében igen vigyázóknak kell lenni.

Meglásd, hogy soha, csak tulajdon a magad szivedhez, elmédhez ne bizzál, de kérdj és fogadj tanácsot, fogadj intést, dorgálást és jó tudománt. És légy gyors, serény, szorgalmatos azoknak végben vitelében, valamelyeknek te reád vetették megcselekedését és véghez vitelét. És minden egyéb őrizések felett meglásd, hogy . . . szivedet őrizzed meg és annak tisztaságát.

Ne kelj vontatással, nyujtozódással fel ágyadból, mint henyélő rest ember, hanem inkább hamar, siető gyorsaságos serénységgel, hogy szolgálj mindjárást a te Teremtődnek, formálódnak.

Ne halaszszad ugyan futvást sietni az imádságnak házába és reá vigyázz lábaidra valami rutságba ne keverödtek légyenek és ne tegyed hátad mögé szivedet az imádságnak óráján, de légy teljes tiszta elméddel figyelmetes a te Teremtődnek áldásira.

Ne feletkezzél el az halálnak véletlen következéséről, mely sokszor hirtelen szokott lenni. És megemlékezzél, hogy itéletre kell előállnod.

Ne fáradj olyan elmével a poroncsolatok tartásában, hogy azoknak itt vehessed el jutalmakat; se a parancsolatok szegésétől csak azért ne távozzál, hogy itt kerülhesd el azokért való büntetéseket, hanem a Teremtőt csak szintén szerelemből szolgáljad.

Ne késődgyél se mulatozz a parancsolatok teljesitésében, valamikor jó alkalmatosság hozatik kezed közé, hogy azokat cselekedheted. De azokat mindjárt cselekedd meg a mennybéli Isten nevében haladék nélkül.

Ne légy rest az Holdért való áldásoknak, háládásoknak véghez

vitelében, mert ha többször módja nem lehetne is az hiveknek, hanem egy holnapban egyszer az mennyei méltóságnak orczáját az ő jelében magasztalni és gyönyörüséges látogatással köszönteni, áldani elégséges.

Ne cselekedjél oly dolgot, melyet az gaz község közönségesen nevethessen, csufolhasson, mert ő nékik örökös szok . . . .

Közli **Konoz József.**

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR LEVELEIBŐL.

(XIII—XVIII.)

Kolosvár, 1825, Febr. 20-kán

Kedves Barátom!

Szomoru hirt kell neked irnom; s azért sietek megirásával, hogy a dolog valóságáról tudositva légy, ne hogy hir után másképen hald. Gróf Wassné a Fársáng elein haza indult volt innen; a Kis Gizellát betegen itt hagyta, Palatkán a kis Lajos rosszul lett, és minden vigyázat mellett is tegnap délután meghala. Gróf Wassnét ma hozzák ide bé, ki hasonlólag nagyon rosszul van; a kis Gizella meggyógyulásához van reménység. Az édes Anyád a Grófné ő Nagysága egy hét olta hasonlólag Rheumatismussal feküdt, már jobban kezdett vala lenni; mind eddig titkolták a Lajos és Gróf Wassné roszul létét, de most már fel kelle fedezni; erősen elérzékenyedett ő Nagysága, de reméljük, hogy két három nap alatt felkelhet, képzelheted Testvéreid megütödéseket.

Élj boldogul, most többet nem irhatok. Buzgó szeretettel ölel

tisztelő barátod
Farkas Sándor.

XIV.

Kedves édes Barátom, ezen ide zárt Levelet Gróf Wass[1]) pecsételetlenül oly hozzáadással küldötte volt be nekem, hogy ha a Posta nap eljöveteléig a környülállásokat terhesedni látom, a szerint tudositsalak Téged. De irhatom Neked, hogy ezen idő alatt mindenik Grófné láthatólag jobbra fordult. Anyád ő Nagysága már egészen jól van, s már két estve kártyázott is, az ifju Grófné[2]) naponként hasonlólag kezd uj életet kapni; azért azt javalnám, ne hogy ily terhes időben a leindulásra határozd magadat. Nem tudom, van e kedved még soká a svábok közt maradni? Kérlek irj valamit Igazról, ő egészen elhallgatott. Élj boldogul kedves Barátom, buzgó szivvel ölel

tisztelő barátod
Farkas

Corinnát[3]) akarnám kiadni magyarul, Te lész e Előfizető?

---

[1]) Gróf Wass György.
[2]) Gróf Wass Györgyné.
[3]) Madame Stael világhirü regénye.

XV.

Kolozsvár, 826, Mart. 5-dikén

Kedves Barátom!

A mult Postával megirta neked Gróf Wass, hogy Anyád ő Nagysága roszatskán vagyon. Mivel hiszem, hogy nyugtalanul várod a további tudósitást, annyit irhatok Neked, hogy ő Nagysága most sincs jobban, mint ez előtt harmad nappal volt. Az a szerencsétlenség, hogy Szent Gothárdon kell feküunnie, hova Doctort is vinni bajos, s nem is lehet oly jó moddal gondoskodni. Ma innen kiindult B. Wesselényi Józsefné, hogy ha lehet, béhozzák, s a Doctor is kivánná, hogy itt jobban utána láthassan. Az imént érkezett tudositások szerént, álma nem volt a Grófnénak, nem ehetik s nyughatatlankodik, s osztán képzelheted azt is, hogy Testvéreid is érzékenyek levén, sokkal veszedelmesebbnek nézhetik a dolgot, a mint van. Reméllem, nem leszen Neked alkalmatlan, ha a mig ő Nagysága jobban leszen, minden Postán tudositni foglak. Ne hogy valaki megijeszszen s ily alkalmatlan időben le indulj, meg lehet, ezzel magadnak is betegséget okoznál. Jósika, Báró Sámuel honap indul innen Bécsbe. Élj boldogul kedves Lajosom, kerestesd Levelem a jövő Postán is.

örök barátod
Farkas Sándor

XVI.

Kedves Barátom!

Comtesse Constance[1]) Leveléből bővebben megértheted az ő Nagysága mostani hogy létét. Minek utána béjött, a két első nap mind csak roszul volt, ma már könnyebben van, de az álmatlanság, köhögés s nyugtalanság még is lankadtá teszik ő Nagyságát. Nyilatkoztatta kivánságát ma is ő Nagysága, hogy szeretné, ha le jönnél. B. Josika Sámuel bővebben fog ezirànt szólni veled. Határozd el magad ha jösz-e vagy sem.[2]) Én már több Levelet nem is irok, mig szándékod nem tudom, azért arra kérlek, hogy ha nem jőnél, irj ide va-

[1]) Gróf Gyulay Constance 1828-ban ment férjhez gróf Kuun Lászlóhoz.

[2]) Gyulay Lajos e levél vétele után Kolozsvárra sietett. Gróf Gyulay Ferenczné az 1826-ik év junius 23-án szünt meg élni, született 1767-ben szeptember 17-én. Gr. Gyulay 1860-iki naplójába junius 22-én e szavakat irta: „Holnap egy szomoru emlékü napra fogok virradni. Anyám, hasonlithatlan jó és szeretett anyám halálának lesz évnapja, ki 1826-ban junius 23-án költözött jobb életre, tehát 34 évvel ez előtt, itt Kolozsvárt ezen háznál, hol most is lakom, ugyanazon szobákban mint akkor. Szegény jó anyám, sokat szomorkodtunk utánod, tekints le gyermekeidre a menyekből és imádkozz érettök, közelébb Istenhez!“ — A következő nap a gyászos évfordulóról ezeket irja: „Harmincznegyedik évnapján szeretett, jó és hasonlithatlan anyám halálának. — — — — — — — — Mult évben e mai napot megörökitettem az által, hogy nemzeti czélokra 10,000 forintot adtam. Szerettem volna az idén is e szent napot megörökiteni, de nem mindig telik. Adakoztam ugyan ma is, ez volt első cselekedetem „a reggel óráiban, de nem dicsekedem vele.“

lakinek 's azután minden környülállásokról bővebben tudositlak. Élj boldogul, szivből ölel

tisztelő barátod
Farkas Sándor.

XVII.

Kedves Barátom,

Gróf Wasshoz irt Leveledben hozzám tett rendelésed szerént, Stetter nevezetü Ifjunak az aedilis Directióhoz applicatiója iránt béadott Irásait kivettem; mely áll 7 darab Folio Deliniatióból és 2 darab Testimonium Copiából; az Instantiát nem adták ki. A mint nekem a Director mondja, nem kételkednek ezen Ifjunak Talentumai iránt, hanem annak, a ki itten applicaltatni kiván, magyarul és deákul jól kell tudni ezen nyelvek tudásáról pedig Stetter nem bizonyitott. Ha alkalmatosságot kapok, felküldöm ezeket magam Hozzád, különben pedig gr. Wassnak fogom általadni.[1] — Gr. Wass most Lunkujan van Dozsával együtt holmi közös dolgok eligazitása végett. Dozsa elmeneted után még fel nem jöhetett, hogy az osztály egészen bevégződjék. — A Comtessek még mind itt vannak.

Mint találad magad új Hivataladban? el vagy e nagyon foglalva? De hiszen nektek mind együtt is sok dolgotok nincs. Én részemről annyira el vagyok foglalva a haszontalan 's háládatlan manipulatióval, hogy már majd két Hónapja, hogy magamnak semmit nem dolgozom 's olvasni sincs időm 's kedvem. A Historia hallgat 's addig nem is reméllem, hogy hozzányulhassak, mig szabadsággal hoszszas időre el nem menyek. Könyveid felé még fel sem mehettem, mert azután Gr. Wassné lakott a szobákban, most Fő Ispány Hollaki[2]) töri a fejét bennek a status dolgaival.

A Productionale Forum végére siet, a Fiscus majd semmit se nyere; meg is unták már mindenek ezen ok nélkül való dolgokat.

Élj boldogul kedves Barátom, parancsolj velem itt való dolgaid iránt.

Kolosvár, 827, Máj. 27-kén

tisztelő barátod
Farkas Sándor.

XVIII.

Kedves Barátom!

Mind vártam elmented után, hogy Szobáid megüresedvén, könyveid rendbe szedhessem. De Ur Isten áldásából gróf Wassné ő Nagysága apró gyermekek, száraz- és nedves Dajkák 's Szobaleányok nélkül egyszer sem lévén, a gyermek sirások közt is Könyveid már egyszer egybeszedtem 's felirtam. A Catalogust által adám ma Gróf Mikesnek,[3]) ki innen holnapután indul Bécsbe, hogy neked adja által. Ezen

---

[1]) A maros-némethii épületet Stetter újitotta s nagyobbitotta meg. Az épitkezés az ő terve szerint és felügyelete alatt történt.

[2]) Zarándmegyei főispán.

[3]) Gróf Mikes János.

Catalogust azért küldöm, hogy a mint benne látni fogod, a német belletria fachból némely darabok hibáznak. Kár lenne igy csonkán állaniok, ott módod van kipótolni a hibázókat. Meg lehet az is, hogy némely darab talám nálad leszen, vagy talám a Comtessek által olvasni kiadva, de az ilyen ritkán kerül haza. Mivel a Theka kulcsát Gróf Wassné elmeneteled után tőlem által vette, a német könyvek között a rend megint megbomlott. Mind együtt könyveid mennek 756 darabra, ide nem számlálva a sok Predikácziót, Repülő irásokat 's Dissertatiókat. A Lemaire classicusait kár volna félben hagynod; itt meg van már 72 darab rendbe hozva. Martialis és Tacitus az utolsók, a 71 és 72 darabok.[1])

Hogy Döbrentei képét metszettétek, ugyan örvendek. De ily kövér poéta e ő most? Ide zárom azok neveit, kiknek eddig adtam az általad hozzám küldöttökből. A többit is lassanként kiosztom jobb jobb Ismerőjinek. — Egy hernyószedő vasat is adott által nekem Gróf Degenfeld a képekkel, erről Leveledben nem emlékezel, Gróf Wassné azt mondá, hogy Férjének küldötted 's által adtam. A Giraffe stikoló Mustra nagy örömet szerzett Comtesse Lottenak.

Örömmel irom Neked, hogy a vacans Fő Ispányokra a napokban végbe ment Candidatusok Listájában a parte Reformatorum a Hunyadi Fő Ispánységra Te az ötödik Candidatus voltál, de most még ternariusba nem mentél, a Ternaristák pedig ezek:

Cathol.	Reform.
Sam. Jósika	Jos. Mara
Lad. Noptsa	Dan. Zeyk
Bened. Lázár	Sigism. Kún

Már ezekből Lotteria szerint válaszatok mai időben egészen Lotteria lévén a Hivatal nyerés.

Gróf Kendefi[2]) tegnap indult innen Bécsbe, talám eddig ott is lesz. — Itt nagy tüzzel olvassák Gr. Széchenyi Lovakról irt könyvét. Én még inkább kezdem tisztelni ezt az embert. Mely sok szép van könyvében! Kolozsvári ujságot nem irok, azt Gr. Mikes[3]) majd ki fogja meriteni Neked. Külömbön pedig itt egész ruinában lakunk most a Háznál, mert a Br. Josika Házát lerontották 's a kapun is alig mehetünk ki a sok kőtől. Ablakaink alatt éjjel nappal negyven czigány 's meg félannyi Purdi quartélyoz és danol.

Az én egészségem most is sokszor gyarló 's kedvem e miatt

[1]) Gróf Gyulay Lajos úgy kolozsvári- mint masos-némethii könyvtárát élte végeig szaporitotta; kolozsvári könyvtárából nehány ritkább kötetet az erd. muzeum-egylet könyvtárának ajándékozott. igy p. o. Beroaldus Filep azon művét, melyet Csulai Filep jeles magyar tanitványának ajánlott. Gróf Gyulay Lajos örökösei e két könyvtár egyik jelentékeny részét, az udvarhelyi ev. ref. collegium könyvtárának ajándékozták, a hol az „Gyulay theka“ nevet visel.

[2]) Gr. K. Ádám.

[3]) Gr. M. János.

a dolgozáshoz naponként hanyatlik. Élj boldogul, kedves Barátom! A Comtessek mind jól vannak. Constance készül a nagy napra.[1])

Buzgó szeretettel ölel

tisztelő barátod
Farkas Sándor.

Kolosvár, 828, máj. 4-kén.

Döbrentei képeiből adtam:

Gr. Gyulay Lotte	2
„ „ Fanny	2
„ „ Constance	2
B. Bánffy László	1
Prof. Buczy	2
Kelemen Kajos	1
Gr. Kornis Mihály	1
Gr. Bethlen Ádámné	1
Gyergyai Ferencz	1
Doctor Gyarmathi	1
Gr. Wass Tamásné	1
Gedő József Abrudbányán	1
Pater Koros	1
„ Buzna	1
Jancsó Pál Komoediás	1

Közli **gr. Kuun Géza.**

---

[1]) Gróf Gyulay Constance esküvője gróf Kuun Lászlóval az 1828-dik évben a maros-némethii kastélyban ment végbe.

A XXIV. ZSOLTÁR.

(Imadal.)

Tiéd Uram a föld s annak lakója.
A mindenségnek te vagy alkotója.
Te mérted ki a tengerek határát,
Szabályozád a folyamoknak árját.

— Téged keres Uram a magasságban,
Lakóhelyed szentséges sátorában,
Kinek kezén bün nem ragadt,
Kinek szive tisztán maradt,
Ki, nem kevély, alázatos,
Csalárdul nem alattomos.
Azé az áldás, üdv, a kegy:
Ki tisztasággal — hozzád megy . . .

Szentséges ajtók, templomok,
Imánkra föltáruljatok:
Oh, itt van, itt — a dicsőség királya,
A kit keres lelkünknek hő imája.

Rédiger Géza.

UNITÁRIUS EGYHÁZ ÉS VALLÁSOS SZELLEM.

Minden egyháznak legfőbb feladata a vallásos szellemet ápolni, hiveiben fejleszteni, mert abban él maga az egyház és azért kell élnie. Fölkelteni a vallásos érzelmet, növelni a lélek vallásos aspiratioit, irányozni a láthatatlan, az érzékfeletti világról való gondolkozását, ugy hogy végül egy boldogitó vallásos világnézlet és ezáltal táplált állandó vallásosság, érzetben és cselekedetben vallásos szellem legyen az eredmény — az egyház hivatása. Szép és nagy elhivatás, de azt megfelelően is kell teljesiteni. A mely egyház tényleg nem tud hivatása magaslatára felemelkedni s eme nehéz, de magasztos feladatát ihlettel, buzgalommal és kitartással betölteni, nem jogosult szép jövő iránti reményekre sem, mert azoknak alapja első sorban hivei vallásos szelleme lehet. Meglehet, hogy tovább él, s müködik intézményeivel, mint egy gép, de nem fejlődik, mint egy élő organismus.

Az unitárius egyházat tekintve, igen szép szinben látása lenne a dolgoknak, ha azt mondanók, hogy az a vallásos szellem ápolására legtöbbet tesz. De azt igenis mondhatjuk, hogy helyzete, eltekintve külső mostoha viszonyaitól, arra nézve a legkedvezőbb. A mivelődésnek korunkban tett nagy eléhaladása az emberek vallási nézeteiben is lényeges változást idézett elé. És azoknak az egyházaknak, melyek régi dogmáikkal akarnak ma is az emberek lelkére hatni, lépten-nyomon nehézségekkel kell találkozniok. A jelenkor ismeret-világával gondolkozó lélekben az egyházak dogmáival nem egyező hiteszmék, sőt ellenkező nézetek keletkeznek. És emez egyházaknak a vallásos szellem fejlesztése iránti törekvése gyakorta már elvi öszszeütközéseken hajótörést kell hogy szenvedjen. Az unitárius egyháznak ily nehézségekkel nem kell küzdenie. A haladás és felvilágosodás eszméiért harczolt maga is mindig és a mi ezeknek feltétele, a lelkiismereti szabadság nagy és szent elveért, s bár ereje megfogyott a hoszszu harczokban és számban meg apadt, de az uj idők szellemi mozgalmai kellő magas szinvonalon találták. Hiteszméi nem hogy viszszahatást szülhetnének s okot szolgáltathatnának arra, hogy hivei vallásellenes szélsőségekbe ragadtassanak, vagy pedig folytonosan ellenmondásban érezzék magukat a koruk tudománya által

nyujtott ismeretekkel, hanem azok mellett éppen a jelen felvilágosultsága, eléhaladott gondolkozás módja tesz bizonyságot. Azokkal kétségtelenül leginkább öszhangozhatik az a vallás, — melyet a mai kor felvilágosult emberei szabad vizsgálódással alkothatnak maguknak, — mert hisz azokat is a szabad vizsgálodás, szabad gondolkozás hozta létre.

Az unitárius egyház hiteszméi tehát elég kedvezően jelennek meg arra, hogy hiveiben azokkal a vallásos szellemet ápolja és fentartsa. De mert éppen ugy jelennek meg, annál kevésbé lehetünk megelégedve a vallásos szellemnek egyházunkban való jelenlegi állapotával. Természetesen a mértéket nem más egyházakban tapasztalható állapotától veszszük a vallásos szellemnek, hanem azt nézzük, hogy milyennek kellene lenni annak, vallásunk benső, eszmei tartalmának megfelelőleg. Nem várjuk és nem kivánjuk, hogy a vallásosság, mint a középkori keresztény egyházakban, rajongásig fokozódjék, mert az nem is egészséges fejlődés, de várnunk és kivánnunk lehet, hogy bensőségében mélyebb, s a közéletre való kihatásaiban áldásosabb legyen. A közöny és rajongás közti közép állapotot óhajtjuk mi, azt a mely erény, azt az emelkedett hangulatu józan vallásosságot, mely egyházunk legjobbjai lelkét töltötte el, s mely a józan hitnek, tiszta erkölcsnek és nemes áldozatkészségnek oly fényes példáit irta történelmünkbe.

Igaz, hogy a vallásos közszellem épitésének sok mindenféle akadályai vannak; s a hit apostolainak nem egyszer kell érezniök, hogy még kicsinyes társadalmi érdekek is bénitólag játszanak bé müködésükbe; s aztán ha nem is nagy számban, de vannak túlfelvilágosultjaink is, nem vallástalanok talán, de a kik bizonyos öntetszelgéssel önmaguk kivánnak papjai lenni maguknak s kérkedve maradnak távol a vallásos szellemet leginkább épitő közöszszejövetelektől.

De hogyha e körülményeket figyelembe veszszük is, még sok marad, a vallásos szellem ki nem elégitő állapotára nézve, mi apostolaink terhére esik. A munka, melyet némelyek végeznek, inkább napszámos s nem apostoli munka; s egyáltalán nem látszanak elégé érvényesiteni azt az előnyös helyzetet, melyet elvi álláspontunk a korszellemtől támogatva nyujt. Pedig azt sem állithatnók, hogy hitnézeteink jelzett előnyének ne volnának teljes tudatában. Sőt nekünk ugy tetszik, hogy mert igenis abban vannak, egy részt ez okozza a bajt. Az unitarismusnak, mely eddig inkább csak félreértésben és üldöztetésben részesült, korunkban történt méltánylása,

s jogosultságának, — mert hisz régebb azt is kétségbe vonták — nem egyszer tüntetőleg nyilvánitott elismerése, a midőn megelégedéssel töltötte el hitfelekezetünket, némelyekben azt a véleményt támasztotta, hogy az már most magától is halad s könnyen végzi feladatát, s igy munkásságukat nem hogy fokozták volna, hanem boldog hitükben alábbhagytak vele. Az ilyenek örömest beszélnek az unitarismus dicső jövőjéről, de hasonlithatlanul kevesebbet tesznek érte, mint a mennyit beszélnek.

De a leczke, mit nekünk jelenlegi helyzetünk tanit, nem nyugodt szemlélődés avagy elbizakodás, hanem minél odaadóbb és lelkiismeretesebb munkásság kifejtése, mert az eszmék hatása mindig attól függ, hogy mily mérvü munkásságot szenteltünk érdeküknek. Semmit sem fog használni másoknak az elismerése az unitarius eszmék szépsége és igazsága iránt, hogyha azokat nem igyekszünk élő hatalmukban: m é l y s é g e s é s e r ő s v a l l á s o s s z e l l e m b e n felmutatni. Erre törni lángoló buzgalommal, akaratunk egész erejével, a vallásos szellemet egyesekben és az öszszesben odaemelni, hogy az élő, munkás kereszténység legyen: szent kötelesség, mert ez az egyház és apostolai rendeltetése, s ez jövőnk biztositása. Ezt már aztán lehet magára is hagyni, mert az el fogja végezni magától, mire Istentől hivatva van.

Sz.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1885, május.

(Az állami segélydijak megszüntetése a protestans seminariumokban, annak a reformált egyházat illető következései; az orhodoxok különös eljárása. — A Sorbonne iskolában egy pap által vitatott tétel. — Lessepsnek a franczia akadémiában való fogadtatása. — A halottak: Monnier Márk.)

Szerkesztő ur!

Megtörtént, a költségvetést véglegesen megszavazták, a Cultus tárcza illetőséget különösen leapasztották. A protestánsok szeme láttára véglegesen törölték azokat az ösztöndijakat, a melyeket eddig oly fiatal embereknek adtak, a kik a protestáns papi pályára szánták magokat. Ha a cultus budgetet meglehetett volna menteni, kétségkivül megmentette volna az a remek beszéd, melyet Pressensé ur a senatusban a szószékben elmondott. Ez a beszéd nemcsak kiváló szónoklati mintadarab, de egyszersmind helyes és merész fellépés. Ritkán emelkedett fel Pressensé ur ily magas nézpontra, erre a logikai okoskodásra. De mind hiába, az ügy előre el volt ejtve. A szónok egyébaránt tisztában volt az eredmény iránt; nehány nappal az ülés előtt beszéltem vele a kérdésről, a melyben, oly tündöklően felszólalt; s éppen nem titkolta előttem, miszerint nem reméli, hogy ügyét megnyeri. De egyenességével és bátor öntudatával, mely jellemzi, nyiltan, tartózkodás nélkül előadta véleményét, a mely a józan észszel és igazsággal talál. Sajnálom, hogy e helyen nem ismertethetem terjedelmesebben e beszédet; megérdemelné a fáradságot. A tanulók ösztöndijait tehát törölték. Ezen tehát minélelőbb segiteni kell; mert azok a fiatal emberek, a kik a mult novemberben a theologiai fakultásokba léptek, számitottak ezekre az ösztöndijakra, hogy tanulásukat folytathassák. Mivel az állam nem akarja tartani ezeket a fiatal embereket, az egyháznak kell róluk gondoskodni. Bizonyos, hogy az egyházak iparkodni fognak összeszerezni azt a nehány ezer frankot, melylyel az állami ösztöndijakat pótolni lehessen. Ebben mindenek egyetértenek. Nekem ugy tetszik, hogy a protestánsoknak mindnyájan egyet kellene érteni abban, hogy ne tegyenek semmi különbséget a párisi meg montaubani két protestáns fakultás közt. Teljes egyenlőségnek kell lenni e két fakultás közt az ösztöndijakat illetőleg, az azokban levő tanulók arányához képest. Ez eljárás egyszerü logikai lesz vala; de ebben nem lehetett helye a pártszellemnek, mely a józan értelmet és logikát igen gyakran mellőzhető tényezőknek tekinti. Az orthodoxok a budget megszavazása után azonnal egy hosszu felhivást intéztek a franczia protestánsokhoz, nyomósan sürgetvén a protestáns theologusok segedelmére való adakozást. Ezt a

felhivást a hivatalos zsinat állandó bizottmánya irta alá. De nem mulatták el megjegyezni, hogy a begyülendő adományok kiválóan a montaubani fakultás növendékei számára fognak fordittatni. S miért csak azokra? Mert a montaubani fakultás zsinati. Megjegyezték, hogy a párisi tanulóknak is adnak segedelmet, ha az aláirók, határozottan megjelelik, hogy adományokat ezek számára adják. Sőt e mellett azt is kikötötték, hogy a párisi tanulókat, a kik segedelmet akarnak élvezni, valamely zsinatnak ajánlani kell. Ez eljárás első tekintetre különösnek tünik fel. De ha ismerjük a multat, ha tudjuk, például azt, hogy a párisi fakultás mindig távol tartotta magát minden pártcselszövénytől, nem ütődünk meg az orthodoxok magatartásán. Ma már mindenki tudja, hogy orthodoxaink csak azt óhajtják, hogy a párisi fakultás gyengüljön, a másik pedig, mely kedvenczök, erősödjék. A párisi fakultás azért nem tetszik nekik, mert helyzeténél fogva több biztositékot nyujt a komoly tanulásra, mert emelkedettebb, szabadabb szellemü; különösen pedig azért nem szeretik, mert minden zsinati müködéstől tartózkodik. Az orthodoxok előtt pedig ma a Zsinat minden. Ezért foglalkoznak felhivásokban csak a montaubani tanulókkal. Tervöket előre olyan jól megállitották, hogy nem fogadták el a szabadelvüeknek az iránt tett ajánlatát, hogy egy közös felhivást intézzenek a franczia protestánsokhoz a tanulóknak a fakultásokra való tekintet nélküli segedelmezésére. A szabadelvüek tehát köriratuk olvasására megbotránkozván, azonnal összegyültek Párisba s elhatározták, hogy ők is folyamodnak az egyházakhoz a párisi fakultás érdekében; de mielőtt a felhivást kibocsátották volna, példaadásul, a párisi fakultásnál szükséges segély fele részét aláirták. Ha ez ügynek meg van az a kedvetlen oldala, hogy a franczia reformált egyház két pártjának egyenetlenkedését inkább-inkább feltünteti, meg van az az örvendetes oldala is, mert azt mutatja, hogy a francziaországi protestánsok az állam segitsége nélkül is meg tudnak élni; és hogy a concordatum eltörlése okozhat ugyan nehézségeket a protestantizmusnak, de nem öli meg. Az orthodoxok eljárása ellenére a szabadelvüek bizottmánya nagyon békülékenyen nyilatkozott az egyházakhoz intézett felhivásában. Ennek az okmánynak szelleme és hangja egészen más, mint az orthodoxusokénak. A bizottság ugyan is melegen ajánlja protestánsoknak, hogy adakozzanak s adományaikat különbségnélkül küldjék a szemináriumok igazgatóságaihoz. Ezt az ajánlatot az orthodoxok óvakodtak megtenni, mert ők éppen az ellenkezőt ajánlották. A szabadelvüek körirata igen helyesen egy pontot emel ki az orthodoxok köriratából; a zsinathoz való csatlakozás, melyet a körirat az illető 18 éves ifiaktól követel. Ez mélyen sérti az erkölcsi és vallásos öntudatot. Nemcsak a szabadságot korlátolja, hanem az egyéni méltóságot is veszélyezteti. Fájdalom az egyházi történelem mindenik lapja azt bizonyitja, hogy az orthodoxok minden időben legkevésbbé vették tekintetbe az erkölcsi méltóságot és a lélek szabadságát.

— Ezelőtt pár héttel tömött sokaság tódult az öreg Sorbonne nagy báltermébe. Ebben a rokonszenves sokaságban több egyházi és világi

Párisban ismeretes protestánst lehetett látni. Valójában egy nevezetes tétel vitatásáról volt szó, melyet egyik hitfelök, egy pap állitott fel tudori vizsgájára. A tétel tárgya kiválóan protestáns volt, s egészen a franczia protestantizmus becsületét érdekelte. A czime: Tanulmány a protestans akadémiákról a XVI. és XVII. évszázban, irta Bourchenin pap. Ez a munka valóságos áldás, melyre az iró hét évig folytonosan kutatott, hogy a szétszort okmányokat összegyüjtse. Ezek közül az okmányok közül csak nehány volt közölve, nagyobb részök kiadatlan és ismeretlen volt. Midőn a Nantesi edictum visszavonása elenyésztette a protestáns tanintézeteket, a levéltárok nagyobb részét is megsemmisitette s a többit szétszórta. Nagyon nehéz és bajos feladat volt tehát az öszszegyüjtése azoknak a hiteles adatoknak, a melyek a tanitásnak minden fokozatán, a protestánsoknál a tizenhatodik és tizenhetedik évszázakban való állására vonatkoznak. El kell ismernünk, hogy Bourchenin ur fáradozásai és virasztásai gazdagon megjutalmaztattak. Dolgozata minden tekintetben tanulságos, vonzó s nélkülözhetetlen arra, ha tisztán akarjuk látni, hogy a franczia protestansok mit tettek a paedagogiában az elemi, közép és felső oktatást illetőleg. E szerént egy oly hézagot pótolt, melynek létezését nemcsak a protestánsok, de a paedagogiai jó módszer minden barátja fájlalta. Azt a különös tényt constatálhatjuk, hogy abban a nagy paedagogiai reformban, mely nehány év óta Francziaországban folyt, éppen azokat az elveket találjuk fel ismét, a melyeket a protestánsok az elmult századokban alkalmaztak. Ugyanazon ellenhatás a katholicismus tekintélyi módszere ellen, ugyanaz a fellázadás a butitó hagyomány ellen, ugyanaz a hivatkozás az egyéni kezdeményezésre. Arról az uj módszerről, melyet most beállitani próbálgatnak s a nevelésnek arról a szabadelvü megujitásáról, melyet most tapogatózva életbe kezdettek léptetni, Bourchenin ur mindezekről megmutatja, hogy a multban már megvoltak. Nem lehet állitani, hogy dolgozata nem időszerü.

Bourchenin ur hosszu bévezetését egészen a köznevelésnek a XVI. évszázban volt állapotának tanulmányozására szenteli. Ez a bevezetés nagyon kellemes, világos, határozott és tiszta képet szolgáltat a kérdésről. Ezután következik a munka első része, mely előbb a másodfoku tanitást és a protestáns collegiumokat tárgyalja; ebben oly sok részletet, tényeket és nevet találunk, a mennyit igy összegyüjtve hasztalan keresnénk bárhol. A collegiumok tanterveit is megtaláljuk ott, a mely tervek tisztán mutatják, minő széles körü volt az oktatás, melyet a collegiumok adtak, s miután elolvastuk, nincs miért csodálkoznunk azon a bámulandó ismeret bövségen, a melyet a XVII. évszázban élt elődeink iróiban, munkáik után fel kell tennünk. Hisz legfiatalabb koroktól fogva éppen oly komoly, mint mély oktatásban részesültek. A collegiumok tanulmányozása után Bourchenin ur a protestáns felsőbb oktatást és az akadémiákat tárgyalja. A reformátusoknak öt akadémiájok volt; az iró megismerteti velünk részletesen azok keletkezését és rendszeröket; tanulságosan tárgyalja azok tankörét és rendszabályait. Sőt képet nyujt ne-

künk a tanároknak és az akadémiai oktatásban részesülő fiatal emberek életéről. Ezeknek a lapoknak elolvasása után arról győződhetünk meg, hogy a felsőbb oktatás teljesen méltó volt a collegiumokban megkezdetthez, s annak jól értelmezett logikai befejezése volt.

Munkája második részében szerzőnk az akadémiák belső szervezetét tanulmányozza, a tanitó személyzetet és azt, a mit tanitottak; azoknak a viszonyát a zsinathoz, a mely akkor az egyház egyedüli kormánya volt. Végül az érdekes bezárás következik, melyet az olvasók legnagyobb része hihetőleg leginkább fog szeretni. Ez szabatos, részrehajlás nélkül való összehasonlitása az általa tárgyalt protestáns tanitásnak az akkori egyetemek, jezsuiták és jausenisták tanitásával. És ez összehasonlitásból világosan kitünik a protestáns nevelésnek nem csak sajátszerüsége, hanem minden más tanitás felett elvitathatlan felsőbbsége. És éppen ezen paedagogia átalános érdekességénél fogva fogják becsülni a Bourchenin ur könyvét mindazok, a kik paedagogiai kérdésekkel foglalkoznak.

Midőn a könyv ismertetését bevégzem, nem tehetem, hogy ne jelezzek egy eseményt, a mely a tárgyaláskor eléfordult. A Sorbonne tanárai egyike, a ki éppen vizsgáló volt s a ki clericalis gondolkodásáról ismeretes, confusionalis gyerekes kérdésekre szállitotta le a tárgyalást s ezáltal csaknem botrányt idézett elő. A hallgatóság mozogni kezdett, mikor ez a tanár igenis édes-csipős kitételekkel nem helyeselhető módon birálni kezdette a protestans eszméket és a jelelt által előadott véleményeket. Ez a tanár kétségkivül azt szerette volna, hogy a Sorbonne, miként a XII évszázban, könyörület nélkül elitélje mindazt, a min bármi részben heresis észlelhető. Az ily idők már rég elmultak s hála Istennek sohasem is fordulnak ismét viszsza.

Az irót egy hizelgő, de megérdemlett kitüntetés érte. A közoktatási miniszter éppen most egy nagy munkát készitett a paedagogia történelméről Francziaországban; e czélra felhivást intézett a szakemberekhez. A protestáns paedagogiára vonatkozó reszt egészen Bourchenin urra bizta. Tanulmányaival jól elkészült erre és könyve a legjobb biztositás arra nézve, hogy dolgozata minden tekintetben teljes és kitünő leend.

— A különbözö vallásfelekezetek évi gyüléseiről akartam önnek irni, de észrevettem, hogy ezáltal igen terjedelmes lenne levelem. Közelebbi levelemben irni fogok mindenikről. Mivel ezek a gyülések csak egyszer tartatnak évenként, két hónap alatt semmit sem vesztenek érdekökből. Lesseps urnak, kinek nevét mindenütt ismerik, a franczia akadémiában való fogadásáról irok. A fogadás ápril 23-án történt. Egy lap azt irta, hogy ez a fogadás a legtündöklőbb volt a XIX évszázban. Nem tudom, de azt tudom, hogy nagy feltünést csinált. A nagyterem minden részét rokonszenves érdekelt közönség töltötte meg zsufolásig. Ezen éppen nem csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy a két szónok Lesseps és Renan urak voltak. Az Institute falai ritkán hallottak oly tartós tapsokat, mint ápril 23-án. Magától értetik, hogy Lesseps ur neve keltette fel az érdekeltséget. Az emberek valójában kérdezgették, hogy miről fog beszélni ez a bámulandó öreg

ember. Sőt némi aggályok is mutatkoztak. Attól tartottak, nehogy azt higyje, hogy az akadémiai-irály hoszszas körmondataihoz kell folyamodnia neki, kinek foglalkozása éppen nem talál a jelzők latolgatásával és a tételek tudós kikerekitésével. Miként maga elmésen megjegyezte, az ő természete nem talál ezzel a mesterséggel és azt soha nem is tanulta. Lesseps ur elégségesnek tartotta, hogy rövid diszbeszédet tartson Henri Martin felett, a kinek utóda. Kiválóan hazafiui szempontból méltatta elődét. Mindenki érzette, hogy Lesseps ur szive benne volt a dolgozatban és abban a jellemzésben, melyet nemzetünk történetirójáról nyujtott. Szóval a nagy és szellemdús mérnök elegendőnek tartotta, hogy fogadtatási beszédében önmaga legyen — s ez volt a módja, hogy valójában érdekes legyen. És ez azt mutatja, hogy ezt a mindig ifju, bámulatos tevékeny szónokot nem lehet határozott szabályokhoz kötni és hogy mindig elárulja magát valamely humoristikus különlegességgel; beszédét meglehetős csattanósan igy végezte be: Szivesen köszönöm önöknek, hogy befogadtak engem a szabad és nyugodt gondolkodás e menhelyébe, bár nem merészlem megigérni, hogy csendesen ülök karosszékemben.

Lesseps urnak Renan ur, ki jelenleg éppen az akadémia igazgatója, felelt.

Renan ur beszéde mindig kedves azoknak, a kik a szép nyelvezetet, a finom szellemes eszméket, a különböző változatokat öszhangzó egészszé alkotva szeretik. Legilletékesebb birálatok nyilatkozata szerint Renan ur ritkán volt ugy inspirálva, mint e beszédében. Többször megjegyezték, hogy számos munkájában, különösen pedig beszédeiben igen bőségesen vannak paradoxonok, hogy minden elfogadott eszme ellen harczra kel. Különösen hibáztatták rideg bölcseségét és gunyolódó skepticizmussát, mintha csak az volna czélja, hogy ezek által figyelmet keltsen. Ez utolsó beszédében keveset találunk Renan ur rendes hibáiból.

Azt mondám, hogy csak keveset, mert mégis van benne. Csak egy ellenmondást akarok kiemelni. Tudjuk, hogy mennyire és hányszor magasztalta Renan ur a tanulmányozó élet gyönyörüséges voltát, azt a dolgozó-szobában való nyugodt életet, hol az ember magára van a mult idők gondolataival és munkáival, magára van saját gondolataival, távol a tett embereinek nyugtalan életétől. S a beszédében, melylyel Lesseps urat fogadta Renan ur, egészen telve van lelkesültséggel a külső élet iránt, a lázas tevékeny, teremtő lélek iránt, mely a teremtő müvét tökélyesiti. Annyira megy, hogy Lesseps urhoz igy szól: „Soha sem nézhetek önre a nélkül, hogy arra ne gondoljak, hogy mit tehettünk volna mi ketten, ha szövetkeztünk volna, hogy valamit megalapitsunk. Például, ha már nem volnék öreg, nem tudom minő csábitó jótékony hatásu vállalatot ajánlanék önnek." Meglehet, hogy egy oly kitünő személynek a jelenléte, a milyen Lesseps ur, a kiről azt mondják, hogy munkái olyanak, mint valamely mesés kalandok, Renan ur valójában érzettte a külső munkás élet iránt nyilvánitott szenvedélyt, bámulata őszinte meghatottság volt; innen származhatott az előadásban és eszméiben nyilvánult szabadság, mely

nél fogva hallgatói rokonszenvvel osztoztak érzelmeiben. A hallgatóság annyira megértette és osztotta a szónoknak bámulatát, hogy általános helyeslése csaknem szakadatlan volt. Azt hiszem, hogy midőn ezen ülésről jelentésemet bevégzem, legjobban teszem, ha egy ez ügyben illetékes birálónak szavait idézem: „Renan ur saját jó szellemére bizta magát; nem elég azt mondani, hogy ez a hasonlithatlan virtuoz tárgya magaslatán állott, hozzá kell tennünk, hogy nevelte, gazdagitotta, hogy az anyagi, physikai nagyságok halmazából szemeink előtt egy erkölcsi nagyságot tüntetett fel, egy humánus jótékony hatalmat, a mely mindent most elhomályosit. Lesseps urat még sokszor fogják dicsérni, de nem hisszük, hogy valaha jobban dicsérjék; mert soha sem fogja senki jobban éreztetni lángelméjének erkölcsi erejét, munkáinak czivilizáló jellegét és egyéniségének benső kellemes voltát. Lesseps ur arczképe a nagy munkás jutalma marad és a festő müvésznek, a ki azt ecsetelte, egyik mestermüve."

Április 18-án Genfben korai halállal egy ismeretes iró halt meg, Marc-Monnier, az irodalmi kar dekánja. Ez az éppen annyira nem vélt, mint korai halál fájdalmas benyomást tett mindazokra, a kik, mint én, ismerték és szerették a számos munka és költemény iróját. Olvasói közül sokan azt hitték, hogy schweitzi; éppen nem. Marc-Monier Florenczbe született, franczia atyától s bár Genfben az irodalom tanára volt, soha se mondott le franczia nemzetiségéről. Melegen, szenvedélyesen szerette Francziaországot, különösen az 1870-i szerencsétlen háboru után. Ötvenhat éves korában halt meg, legjobb korában éppen akkor, mikor legnagyobb munkáján dolgozott; ez az emberi szellem általános történelme a XIV. évszáztól kezdve, czime: „Histoire generale de la litterature moderne". Csak az első kötet jelent meg e czim alatt: „La Renaissance, de Dante à Luther". A franczia akadémia épen egy jutalmat itélt oda neki, nem bizonyos, hogy értesült-e erről. Monniernek számos czikkei, folyóiratokban megjelent tanulmányain kivül szamos eredeti és forditott müvei maradtak; eredeti müvei közül kitünő: a Jézus élete az evangeliumok szerint; forditásai közül Rollando furioso, meg a Faust forditása.

Marc-Monnier protestáns volt. Szemére is hányták, hogy igen kimutatta felekezeti eszméjét az irodalom általános történelme czimü munkájában. Nemes sziv, értelmes fő volt.

CHARRUAUD.

HUGO VICTOR EMLÈKÈHEZ.

Angol unitárius testvéreinknél szokásban van, hogy a lelkészek kiváló egyénekről alkalomszerűleg egyházi beszédeikben is megemlékeznek, sőt ezeknek jellemzése képezi nem egyszer vasárnapi prédikácziójuk tárgyát. — Ily beszédet tartott közelebbről Birkenheadben Binns Vilmos unitárius lelkész, melyet a „Liverpool Mercury“ egész terjedelmében kiadott. Mi az „Inquirer“ után szintén érdekesnek tartjuk a következő befejező részletet közölni:

Oly sok müvét olvasva s életének oly számos eseményeit ismerve és ezek által érezve, mint a hogy én a magam részéről érzem, hogy Istennek egy választott gyermekével vagyunk társaságban, csaknem megbocsáthatlan hibának, a szentlélek elleni bűnnek látszik ama kérdést csak is fel is vetni, hogy vallásos ember volt-é Hugo Victor? Egy nagy és jó ember — és ő mindkettő volt, csak vallásos lehet. A genius, az emberiségért való önodaadás, a lélek nagysága és a nemes törekvés mind vallásos tulajdonságok. Megannyi lánczszemek, a melyek szellemünket Istenhez kötik s egy isteniesebb elhivatást jelölnek, mint a minőt szavakban kifejezni vagy képekben ecsetelni tudnánk. Mivel a Pantheonban temettetett el, még pedig rendes egyházi szertartás nélkül s halálos ágya mellett nem volt egy pap is, azt mondták, hogy a Pantheon megszentségtelenittetett és hogy ő atheista. Hugo Victor atheista! Hogyan! Hát mi egyéb az atheismus, mint az erkölcsi törvény, a lelkiismeret és felelősség megvetése, mint az értelmi ravaszság kormányozott, gonosz és önző czélokat hajhászó, vadállati erőszak uralomra jutása. Minden bizonynyal vannak emberek, a kik szeretik magukat atheistáknak nevezni, de a kiket azért azoknak tartanunk nem lenne helyes. Hasonlók ezek azokhoz az orthodox emberekhez, a kiknek erkölcsi magaviseletük jobb mint hitczikkelyeik szerint lenni kellene s csak félre magyarázzák legmélyebb érzelmeik jelentőségét és sürü homályba burkolják azt, midőn minden felleget szétoszlathatnának. Hiszen mi az erkölcsi fönség iránti tisztelet az emberben, ha nem az Isten tiszteletének kezdete, a ki minden erkölcsi fönségnek végetlen személyesitője? Mi az az önmagát megvető érzés, a melylyel néha saját magunk által elkövetett hibát nézzük, ha nem az az öntudatra ébredés, hogy a legfőbb szentséget megsértettük? Mi az a benső zsongás, mely minket szüntelen előre buzdit, ha nem a bennünk lakózó menynyei atya szózata? Magyarázzátok ki ezen dolgokat a materialismus vagy atheismus alapján, nevezzétek azokat az anyag csillámai következményeinek, melyek megett semminemü értelmi ok és akarat nincs. S aztán? Egyáltalában ki nem magyaráztátok. Hanem elkövettétek azt a hős tettet, hogy eljátszottátok a Hamlet szerepét az ő

jelleme nélkül. Nem ugy Hugo Victor. A materialismus és atheismus neki hiába kinálgatták megmérgezett kelyheiket. A Hugo Victor leg-világosabb nyilatkozatai ezen fontos tárgyakról 1880-ban megjelent „A vallások és vallás“ czimü müve. És mit mond ő az ő 78 éves korában? Párbeszédet tart az emberiség egyetemes vallási szelleme és az egyoldalu vallásos és vallástalan dogmák között, a melyek időről-időre feltüntek. Elveti az Édenről és a Kálváriai áldozatról való mythus közönséges felfogást, mivel — a mint mondja — nem akarja egy sorba helyezni egy alma megevését az istenség megölésével. Elveti az ördögöt és elveti az atheismust, de a kettő közül nagyobb tévedésnek tartja az atheismust, mert az embereknek lehet hitök egy hatalmas ördögben és lehet hitök egy még hatalmasabb Istenben, a miben bizonyos megnyugvást találhatnak, mig az atheismus csupa üres semmi. Végül arra a következtetésre jut, hogy van Isten és hogy Isten a mindent átható erő, a legfőbb szépség és szeretet, mely az embert munkára, imádatra, örömre és minden iránt hálára hivja. Mindezeket a ragyogó költészet dalaiban zengi el, melyekben ha a nyelv néha igen szenvedélyes és a metaphorák felette sokat foglalkoznak is a természet eredeti erőivel, a bölcsészeti felfogás szilárd, a vallásos érzés mély és az eredmény egészben hasonló egy napsugárhoz, mely a Dante és Milton pokoli homályát áttöri és az elkárhozottakat a menny prófétái látásával áldja meg. Ez a mű Emersonnak egy szép helyét juttatja eszembe: „Különbség van az élet egyik s másik órája között azoknak fontossága s ebből származó eredménye között. Hitünk pillanatokban születik, de ezeknek a rövid pillanatoknak oly jelentőségük van, a mely arra indit minket, hogy azoknak nagyobb realitást tulajdonitsunk, mint minden más tapasztalatainknak.“ Hugo Victor a hitnek ily pillanatait teremti meg lelkünkben és előtünteti amaz uj Jeruzsálemet, a politikai, a társadalmi és vallási világban. A politikai világban a szabadság és egyenlőség által, mely csupán a természet által megalapitott különféleségnek van alárendelve. A társadalmi világban a kölcsönös segitség és testvériség helyes értelmezése által, megkülönböztetve egyfelől a gondtalan önző összeütközésektől, másfelől attól a socialismustól, mely a társadalmat ugy akarja megmenteni, hogy először feldarabolja s aztán összerakni igyekezik. A vallási világban nagy erősségek által, melyek a kereszténységet a holt hitczikkek kötelékéből kiszabaditják és az atheismust arra kényszeritik, hogy kinyissa szemeit, és meglássa Istent, hogy megtalálja nyelvét és hálákat adjon Istennek. Isten veled költő és próféta! Isten veled te emberek szeretője, te kedves dalnoka az ő unokáiért égő nagyatyai szeretetnek! Isten veled, Istennek fia és örököse a halhatatlanságnak!

—f.

PÁR SZÓ AZ „UNITÁRIUS EGYHÁZ ÉS KÖZIGAZGATÁS“ CZIMÜ CZIKKHEZ.

Laborfalva, junius 9-én 1885.

Tisztelt Szerkesztőség!

A „K e r. M a g v e t ő“ idei folyama 2. füzetében „U n i t á r i u s e g y h á z é s k ö z i g a z g a t á s“ czimen, Sz. aláirással, igen fontos dolgokat olvastunk, melyekből örvendetes jelenség gyanánt tünt ki, hogy egy éber őrszellem, meglehetős ismeret gazdagsággal mutat reá egyházi életünk holmi oly szükséges kellékeire, a melyek anyagi létünk jobb állapotját elémozdithatják s a melyektől függ szellemi tekintetben is egy óhajtott jövő biztositéka. — S éppen ezért örömmel elszivelhetők a czikk irójának a közigazgatás közegei ellen hangzó kifakadásai.

Azonban, ha közigazgatásunk rendszere ily oldalról nyilvánosság elébe van hozva, egyszersmind tekintetbe veendő, hogy vannak elhallgatott körülmények, melyek szintén közérdeküek és fontosak s a felemlegetett esetekkel szorosan egybe függnek. Mely okból legyen szabad a dologhoz szólanom.

Jelzett czikkben az van mondva, hogy „e g y h á z u n k t ö r v é n y e i ö s z s z e h a s o n l i t h a t l a n u l j o b b a k, m i n t k o r m á n y z á s a a z e g y h á z k ö r ö k b e n.“ Ez a kifejezés igen sok tekintetben igaz. De vannak esetek, melyeket a tiszteletet érdemlő iró, nem emlitett.

Például: én „v i t á l i s“ érdekü dolognak tartom, hogy minden közigazgatási mivelet csaknem az eklézsiák pénztára rovására esik. Igy, ha köri gyülése van valamelyik egyházkörnek: az eklézsia, melyre a sorrend szerint a gyüléstartás költségeinek a terhe esik, azok fedezésére saját pénztárát kell hogy megnyissa. Ha az egyházi vizsgálat ideje eljő — rendesen az év végén — az évi kiadások sorozatát a vizsgáló bizottmány h o n o r á r i u m a zárja be. Aztán a v i a t i c u m o k, mely képviseleti dij zsinat vagy főtanács gyülésen, éppen ugy beszámitható, mint a v i d é k i z s i n a t tartás költségeinek terhe a sorba következő egyházkörnek. — Mindezeket tekintetbe véve — ne csodálkozzunk, ha a népet communisticus fogalma elragadja; ha m e g a d ó z t a t á s n a k tekinti a gyülések és bizottmányok költségeit s azt, a miből tőle kérnek: magáénak tekintvén, mint ilyenből, adandó alkalommal — szomju vágygyal részesülni kiván. — Mentsük meg az elfogult tömeget a téves fogalmaktól (Ezt sürgette az illető czikk is. Szerk.) hogy szabad tér nyiljék a közalapok ellenmondás nélküli rendezésére. Különben maradnak, lesznek visszavonások és ellenmondások.

Az idővel az önfentartás életkérdése, s az eléhaladott kor mivelődési kérdései igenis a nyakunkra nőttek; mert az áldozatkészség követeléseinek a hivek buzgósága nem felel meg többé. Ezért helyesen! „a rendetlen állapotokat türni nem lehet.“ — De azért nem lehet irtó harczot kezdeni minden régi ellen. Legyünk óvatosak, mert — ha az ellenök intézett csapás alatt esniök kell — meglehet, az ujabb idők ápoló, oltogató szellemének mellettük növekedő produktumai is megsemmisülhetnek. Lám, a romlottság mellett, szérényen megvonulva, ott rejtőzködik a lelkesülés tüze; csak reformra vár az, hogy lángra kelve, megemésszе az előitéletes kor kinövéseit. Csak türelem és czélszerü intézmények! — — ezek ereje mellett aztán a „miveltebb uri rend“ is — kik a külömben olykor botrányos állapottól, miveltebb érzékeik parancsára, vissza vonulni kénytelenek — a közügy javáért lelkesülve majd állást foglalnak el, minden eshetőségtől való tartózkodás nélkül.

A mi pedig az egyházköri hatóságokat illeti, melyeknél a czikk irója „oly dolgokat lát, melyeket semmiképp se tud egy jó közigazgatás rendszerével összeférkőztetni;“ engedje meg Sz. ur, hogy reá mutassunk a dolog bibijére! A baj az, hogy a hatóságok végrehajtási erő nélkül végeznek s rendetlen állapotban levő ekklézsiák gondnokai, képviselő testülete vétségeiért, ezek telelősségre vonása alkalmával — kijátszatnak.

Nemde, ez valódi botrányos állapot, még a jelzett czikk irója előtt is, ki aztán erre igy kérdezhet: az igazság ügynökei — kik hivatásuk szerint kötelesek volnának oda hatni, hogy ez a botrány be ne következzék — miért nem igyekeznek eleget tenni feladatuknak?... Hát azért, mert e téren egy imponáló körülmény gyakorol nagy befolyást a dolog lényegére. Ugyanis: az ekklézsiák vagyoni állapotjának az élére felelős és esküvel kötelezett gondnokok vannak állitva, kik jogosultak arra, hogy gyüléseket hivjanak össze és azokon elnököljenek. (Fennálló törvényeink szerint a pap is éppen ugy elnöke a gyülésnek, mint a gondnok. Szerk.) Ez a körülmény az egyházi embereket a czeremoniálék mögé szoritja. Igaz, hogy a gyüléseken meghallgatják kedvelt belső embereik utasitásait s elfogadják inditványát elvben; de a gyakorlati kivitelnél beáll az az eset, mint annál az eklézsiánál, mely templomépitési pénzét „jótékony kölcsönre“ kiosztva, kiérdemelte a kérdéses czikkben lett kitüntetését.

Közigazgatási intézményeinknek az az ága is tekintetbe veendő, hogy az egyházi hivatali állomások az ekkléssiákban választás utján töltetnek be. Ez a dolog egy jó közigazgatási törvénynek nem felel meg. Mert egyfelől demoralizálja a népet, másfelől: meggyilkolja legtöbb esetben a választási hármas szám jelöltjeit, kik közül akármelyik megválasztott és állásába behelyezett szerencsés, szerencsétlen a szavazatvásárra szánt forintokkal önállóságát s ezzel minden szellemi fölényét a kárörvendő sokaság közé, mint sárba szórta. Hogyan lehessen kérem ilyen egyházi ember a jó rendnek és az igazságnak igazi ügynöke? A törvény itt felülvizsgálásra vár.

Az „Unitárius egyház és közigazgatás“ a közmüvelődés kérdéséről is megemlékezik; de észrevehető, hogy az egyházi erő hatásának az élet felett a politikai befolyás tudata által van áthatva az iró. Ezért nem kiván többet, csak azt, hogy a vizsgáló bizottmány az ekklézsiák ügyei számbavételénél, „viszszahatólag a megelőző évekre“, tartson szemlét a felett is, hogy az eklézsiák tagjai tudnak olvasni, irni és számolni? — Bizony a vizsgáló bizottmány tudományos szemléjére nem lehetne máskép, csak katonai erővel eléállitani a hiveket.

Van még egy más figyelmet ébresztő része a jelzett czikknek, mely azzal foglalkozik, hogy az egyházköri hatóságokhoz és általában az egyházi személyzethez szól s azok közügyi munkásságától feltételezi, hogy „az ekklézsiák földjét megtermékenyitsék, szeretetök és szigorral párosult humanitásuk által az anyagi és szellemi fejlődésnek uj utat nyissanak, jobb módokat jelöljenek“ és ilyen eljárás hatásától feltételezi azt, hogy „a belső emberek fizetése czélszerübben rendeztessék s fölemeltessék.“

Engedje meg tisztelt irója a közérdekü czikknek kinyilatkoztatnunk, hogy az elősorolt állapot — kivéve tán egy pár népesebb, vagyonosabb ekklézsiát — megmarad kegyes óhajtásnak mindaddig, valameddig országos törvényhozás nem intézkedik arról, hogy az egyházi személyzet, mint bármely más polgári hatóságok közegei — állami hivatalnokoknak tekintessenek.

Bevégzésül hadd fejezhessem ki azt a szerény óhajtásomat. Vajha közigazgatási téren intézkednék egyházi főbb hatóságunk egy közalapnak a megteremtéséről, melynek kamatjai képeznék diurnum helyett az egyházköri hivatalnokok fizetését. És azt a másik véleményemet, hogy a belső emberek hivatalokba helyezésére vonatkozó választási törvény törültessék el. A nép nem tudja soha megmérni az érdemet a választásnál, hogy kit választ például papjának? de igen azt, hogy miért választ?!.. Mi azonban igen jól tudjuk, hogy a mindennap hanyatló csekély kepejövedelem a szebb jövő minden reményeit meghiusitja. Óhajtandó, hogy inkább főtisztelendő püspökünk nevezzen ki ideiglenesen papot és mestert, s aztán hivatalába erősittessék meg a kinevezett, zsinat vagy főtanácsi gyülés által. — Hiszem, hogy mind a két körülmény megteszi jó hatását egy egészséges közügyi állapot létrejövésére.*)

K. S.

---

*) Örömmel látjuk e czikkből a közügyeink iránti érdeklődést; de másfelől épp annyira sajnáljuk, hogy a benne foglaltak még inkább meggyőztek közigazgatásügyi állapotaink ugy-létéről, mint a hogy azokat az „Unitárius egyház és közigazgatás“ czimü czikk feltüntette. Az illető czikket felfogásunk szerint több helyen félreértette K. S. ur, mert hisz az oly ujitásról nem is szól — melylyel szemben óvatosságot kellene ajánlani, hanem mindenek felett rendet kiván a meglevő intézményekben; a tanügyi állapot számbavételét pedig éppen furcsán fogta fel, midőn ugy értelmezte, mintha a tanügy eléhaladásának meg-

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Types of Ethical Theory by James Martineau, D.D., L.L. D. Principal of Manchester New College, London. Oxford at the Clarendon Press MDCCCLXXXV. Nagy octavo pp. I—XVII s 1—525. E czim alatt közelebbről egy rendkivül becses munka jelent meg az angol könyvpiaczon két kötetben. Egy hoszszu élet gazdag eredménye az. Plato köztársaságát utolsó éveiben irta meg. Angliának emez egyik legkitünőbb bölcselője is nem sietett jelen müve közreadásával, habár arra megvolt az anyag. Munkáját 80-ik esztendejének betöltésével adta át a közhasználatnak. Érett gondolatok bevégzett, mesteri formában, mit e mű tartalmaz. Butler hires „Beszédei“ (Sermons) óta egy ethikai müvet sem fogadtak Angliában oly ünnepléssel, mint a Dr. Martineau-ét. Mintha meglátszanék, hogy szerző a Francziaországból kiüzött huguenották ivadéka, oly gyönyörü, müvészi stylben ir; az anyag feldolgozásában pedig egy német alaposságával tünik ki.

A mű az ethikai főbb elméleteket ismerteti történelmi egymásutánban — birálva a maga álláspontjáról, mely a psychologiai ethika. Az ethikai elméleteket két nagy osztályba sorozza: I. A nem-psychologiai elméletek: 1.

---

itélhetésére a vizsgálószéknek az egész ekklézsiát szemlére kellene állitani. Az már aztán csakugyan szomoru állapotra mutatna, ha az ekklézsiáknak nem volnának tanügyi actái, kimutatásai, melyekből az iskolalátogatásról tájékozást lehessen szerezni. Hiszszük azonban, hogy ez nem igy van. Hanem ezeket hagyjuk. A mikre mi főleg megjegyzést kivánunk tenni, azok elvi dolgok, a melyekben tiltakozó szavunkat kell felemelnünk. A belső emberek választására vonatkozó törvényt eltörülni s a püspöknek ideiglenes kinevezési s a főtanácsnak megerősitési jogot adni — ezt óhajta K. S. ur. No ebből ugyan nem kér sem püspök, sem főtanács. Elég volt csaknem két száz esztendő a K. S. ur által óhajtott törvény megpróbálására. Annyi viszályt, torzsalkodást nem látott egyházunk, a belső emberek hivatalba helyezésénél, mint az alatt az idő alatt, mig e törvény fenállott, mig végre az 1845-ki Homorod-Almáson tartott zsinat megszabaditotta egyházunkat e nyomoruságos törvénytől. S annál inkább kell tiltakoznunk az ellen, mert egy oly törvényhez, mely az ekklézsiákat választási joguktól egészen megfosztaná, egy liberalis egyház nem járulhat. Sem pedig ahoz, hogy a papok állami hivatalnokoknak tekintessenek, az államtól huzzák fizetésüket. Egyházunk egész történelme, jól felfogott jelen és jövő érdeke ellentmondanak ily tervelésnek, mely különben is államunk mai pénzügyi viszonyai közt számitásnak sem válik be. De nemcsak az önállóságra való tekintet, hanem annak a meggondolása is, hogy az egészen más viszonyt teremtene a pap és hivei között, mint a milyen eddig volt és pedig a közszellemre és közös munkálkodásra éppen nem alkalmasabbat, s annak a meggondolása, hogy azzal az önfentartásról lemondva, egyszersmind egy erősséget, hatalmat adnánk fel, azt a melyet az önerő fölemelő tudata nyujt — mindez óva kell hogy intsen minden oly combinatiotól, mely belső embereink anyagi helyzetének kérdését állami uton akarja megoldani. A helyett hogy ily tervekkel foglalkoznánk, sokkal jobban használjuk fel időnket, ha saját forrásaink értékesitésére gondolunk, melyeket nemsokára gyarapitni fog a nagyemlékü báró Baldácsy alapitványa is.

Szerk.

metaphysikai. 2. physikai; II. Psychologiai elméletek: 1. idiopsychologiai. 2. hetero-psychologiai. A metaphysikai ismét: I. Transcendental, melyet legkiválóbb képviselőjében Platoban mutat bé; 2. Immanental Descartes, Malebranche és Spinozában; a physikai elméletet Comte rendszerében. Ezeknek ismertetése teszi az I. kötetet. A II. kötetben, a saját ethikai elméletét fejti ki az Idiopsychological Ethics-ben, mint intuitiv moralista. A müvet a hetero-phsychologiai theoriák: utilitarian stb. tárgyalása zárja be. A mű, mint maga mondja, se nem történelem, se nem rendszer, hanem mindkettőből egy kicsi. Ha kifogásokat lehet is tenni ellene egy vagy más szempontból, a minthogy némely birálói tettek is, de az kitünő, nagy mű, minek elismerésében minden birálója osztatlanul egyezik. A mű ára: 10 frt.

Emlékbeszéd Nagy Péter erdélyi evang. reform. püspök és kir. tanácsos felett. Irta és elmondotta az erdélyi ev. ref. egyházkerület közgyülése alkalmával az állandó igazg.-tanács által elrendelt és 1885. máj. 28-án a bel-farkas-utczai templomban megtartott gyászünnepélyen Szász Gerő kolozsvári első pap és esperes. Kolozsvárt, „Magyar Polgár“ könyvnyomdája. 1885. Az erdélyrészi ev. ref. egyházkerület néhai nagy püspökének emlékéhez méltó, lendületességgel s szép nyelven irt beszéd. Az elhunyt jellemét, megkapólag domboritja ki szerző, jól festett történelmi háttért is használva. E beszédje irónak legkitünőbb szónoki alkotásai közé sorozható.

Olvasó-könyv az elemi népiskolák III—IV. osztályai számára. Szerkesztette Dezső Lajos. Kiadja a „Sárospataki Irodalmi Kör“ a főiskola költségén. Sárospatak 1885. A Sárospataki Irodalmi Kör az utóbbi pár évben több tankönyvet adott ki és el kell ismerni jól szerkesztett tankönyveket. Ilyen a kezünk alatt levő is, melyet tanitóink különös figyelmébe ajánlunk. A könyv szerkesztésénél a kedély és nyelvképzés s a népies nyelvkincs birtokába való bevezetés tartatott szem előtt. A két osztály tananyaga, tekintettel az osztatlan iskolára, nincs külön választva, de a bevezetésben meg van jelölve, hogy mely darabok használandók a III-ik s melyek a IV-ik osztályban. Ára kötetlen 53, kötve 60 kr.

Centralismus a magyar ev. reformált egyházban. Irta: Szabadelvü. Baja 1885. A magyar ev. ref. egyház alkotmányszervezetét taglalja, melyről azt mondja, hogy ha nem is centralismus, de centralisticus. Ára 80 kr.

KÜLÖNFÉLÉK.

Báró Baldácsy Antal-féle protestáns alapitvány.

A tulajdonos 10 ev. ref. és evangelicus, meg az unitárius egyházkerületek meghatalmazottjai f. évi május 14-én tartották rendes közgyüléseket.

A gyülés lefolyásáról felvett jegyzőkönyvből megnyugvással látjuk, hogy az alapitványra vonatkozó, együtt 15 pontban tárgyalt kérdések közegyetértéssel intéztettek el az igazgatóság jelentésének alapján.

Legörvendetesebb a 14. pontban foglalt azon intézkedés, mely sze-

rint a közgyülés elfogadta az igazgatóságnak azt az ajánlatát, hogy az alapitványt a f. év végével megterhelő adósság ne a megállitott mód szerint nagy részletekben, hanem 10 évre osztva törlesztessék, abból a czélból, hogy az alap jövedelméből a részesedés már az 1886. évvel megkezdődjék. Ennek nyomán a folyó 1885. évre 64,923 frt 73 kr bevétellel és 55,399 frt 83 kr kiadással megállitott költségvetés szerint leendő 9523 frt már az 1886. év kezdetén rendelkezés alatt álland.

A boldogult alapitó nemes szivének óhajtása tehát rövid időn teljesül; segély után vágyakodó szegény ekklézsiáink, belső embereink, özvegyeink és árváink az alapitvány jótékonyságának valódi élvezetében hálás lélekkel fogják magasztalni a nemes alapitó áldott emlékét.

A jegyzőkönyv 3. pontja szerint megállitotta a közgyülés az ügyviteli és kezelési szabályzatot, s ennek rendén beállittatott az alapitvány jogügyésze és kezelője évi 2000 frt rendes fizetéssel és 500 frt irodai átalánynyal ügyvéd Szilágyi Sándor dr személyében, a ki az alapitvány keletkezése óta annak bonyolult ügyeit az 1884. évi julius 1-ig számla szerint megállitott dij mellett kiváló buzgalommal és szakértelemmel kezelte. Jegyzőnek 600 frt évi tiszteletdijjal és 100 frt irodai átalánynyal beállittatott Győry Elek, ki e tisztet 7 évig minden dij nélkül viselte.

Az átruházási illetéket az igazgatóság kifizette 15037 frtban és krajczárban. Az átruházási illeték azon czélok szerint állittatván meg, melyekre az egyházkerületek az alapitvány jövedelmének nekik eső részét fel akarják használni, s az egyes egyházkerületek különbözőleg határozván, az igazgatóság két kulcsot számitott ki: ha tudniillik az egyházkerületek egyenlően, vagy bejelentésök arányában hordozzák az átruházási költségeket; ez utóbbi kulcs szerint vallásközönségünk, meg más 5 superintendentia a legkevesebbet fizetne. Megbizottaink azonban (a főtisztelendő püspök ur, meg Hajós János afiai a mellett nyilatkoztak és szavaztak, hogy az egyházkerületek egyenlően hordozzák az átruházás költségeit; midőn az igazgatóság a tervet előlegesen közölte, E. K. Tanácsunk már akkor kifejezte azt a nézetet, hogy egyenlő mértékben osztassék meg.

A meghatalmazottak közgyülésén az aránylagos vagy egyenlő terheltetés kérdése szavazatra bocsáttatván, a szavazatok egyenlők levén, a kérdés eldöntetlenül a közelebbi közgyülésre maradott.

Bár részünkről szorosan és kizárólag jogi szempontból fogva fel a dolgot, az aránylagos felosztást jogosnak tartjuk, őszintén óhajtjuk, hogy az egyenlő megosztás elve érvényesüljön, hogy a 11 egyházkerület, melyeket e szép alapitvány mint egyenlő jogu testvéreket füzött öszsze,

a méltányosság és testvériség érzelmeivel osztakozzanak az alapitványnak valamint áldásaiban, ugy terheiben is.

Főt. Ferencz József püspök ur nyilt levele. A „Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelő“ mártius-áprilisi számában az alföldi unitáriusokra vonatkozólag figyelmeztetést közölt, mire a főt. püspök ur a Protestans Egy. és Isk, Lap máj. 17-ki számában nyilt levélben válaszolt, melyet érdekesnek tartunk egész terjedelmében közleni:

Nyilt levél

a „Magyar Protestáns egyházi és iskolai Figyelő“ nt. szerkesztőségéhez.

E soraimnak a fenn czimzett folyóiratban lett volna helyök. De tekintettel arra, hogy annak havi, esetleg két havi megjelenése kissé meszsze-hátra vetné e nyilatkozatomat, nemkülönben saját egyházunk kebelében megjelenő „Ker. Magvető“ czimü f. iratunkat is ugyanazon okból igénybe nem vehetem, bátor vagyok egész tisztelettel kérni a Prot. egyh. és iskolai lap nt. szerkesztőségét, legyen szives e soraimnak becses lapjában helyet adni.

A „Magyar Protestáns egyh. és isk. Figyelő“ f. évi márczius—április füzetében a 165. lapon ezeket irja: „Biztos forrásból vett értesülés szerint az alföld nagyobb városaiban, a nazarénusok módjára, térítő apostolai járnak szét az unitárius egyháznak. Az unitárius egyház, mint a protestáns családhoz tartozó s törvényesen elismert, térithet, növelheti tagjai számát, de méltóságával ellenkezik, hogy értelmetlen vándor-apostolokat küldözzön szét, kik nemfizetéssel s más efféle utasitásokkal zavarják meg a békés gondolkozásu ref. és más keresztények hitéletét s gondolkozását. Azért, bár mi nem tételezzük fel az unitárius egyház kormányzóiról, hogy egyházuk tagjai számát nem tisztességes uton kivánnák növelni, melyre semmi szükségök; mégis testvéri érzéssel hivjuk fel különösen főt. F e r e n c z J ó z s e f püspök ur figyelmét arra, hogy a z ő t u d t o k s b e l e e g y e z é s ü k n é l k ü l f o l y t a t o t t t ö r v é n y b e ü t k ö z ő s k e r e s z t y é n t e l e n ü z e l m e k e t V á s á r h e l y e n, M a k ó n beszüntettetni törvényes uton és polgári hatóság közbejöttével is s a j á t m a g u k érdekében sziveskedjenek.“

Ha nem lennék meggyőződve a „Figyelő“ nt. szerkesztőségének egyházunk iránti jóindulatáról, ugy e közleményt a legczélzatosabb roszakarat kifolyásának tulajdonitanám. — Azzal vádoltatik az unitárius egyház, mely alatt itt a szöveg szerint szükségképpen vallásközönségünk egyetemét, ennek hatóságát lehet csak józanon érteni, a mit bizonyit az is, hogy a figyelmeztetés egyenesen személyemhez, mint annak püspökéhez intéztetik, azzal vádoltatik mondom az unitárius egyház, hogy ez értelmetlen vándor-apostolokat küldöz szét, kik nemfizetéssel s más efféle utasitásokkal zavarják meg a békés gondolkozásu ref. és más keresztények hitéletét s gondolkozását. De hiszen maga a közlő sem teszi fel az unitárius egyház kormányzóiról, hogy ez úton kivánnák egyházuk tagjait növelni. Legyen szabad tehát kérdeznem, hogy ha maga sem hiszi azt, a mit mond: miért mondja mégis? Látott-e akár egyházi hatóságunktól, akár tőlem megbizatást ezen állitólagos vándor-aposto-

lok kezében, hogy a nazarénusok módjára téritni szétjárnának az alföld nagyobb városaiban? S ha nem látott, pedig bizonyára nem látott: akkor hogyan állitja, hogy azok a mi, az unitárius egyház küldöttei? Nem veszi észre, hogy ezzel, megengedem akaratlanul, oly vádat emel egy maga által is törvényesnek elismert vallásfelekezet ellen, a mely semmivel sem kisebb sértést foglal magában egyházunkra nézve, mint a mily mértékben sérelmes lenne a ref. és más keresztény egyházakra nézve eljárásunk, ha e vád jogos alapokon nyugodnék.

Ismétlem, hogy sem nekem, sem egyházi hatóságunknak az alföldre, sem egyebüvé, kiküldött vándor apostolaink nincsenek. Nekünk még nem volt módunk rá, hogy hittéritőkről gondoskodjunk. A hittérités, mint olyan, nem is tartozik egyházi munkásságunk körébe. Mi az igazság erejére bizzuk vallásunk terjedését is. Ha van benne igazság, kivivja az magát, mint a hogy tavaszszal a földbe elrejtett mag kicsirázik, bármily hosszu tél után is. Ha nincs, vagy már tul élte magát, hasztalan állitunk melléje akár vándor-apostolokat, akár felkent prófétákat, mert nekünk is meg kell hajolnunk a fejlődés, a haladás törvénye előtt, mely lépten-nyomon uj eget és uj földet teremt. E tekintetben nagy köszönettel tartozunk közlőnek azon nyilatkozataiért, hogy egyházunknak semmi szüksége arra, hogy tagjainak számát nem tisztességes uton növelje. Legyen meggyőződve, hogy ezt eddig se tettük s ezután se fogjuk tenni soha. De azt nem tilthatjuk meg senkinek, hogy vallásunkról is, mint bármely más vallásról beszélnek, ne beszéljen se jót, se roszat. S higyje meg a nt. szerkesztő ur, hogy ma még többen beszélnek arról kisebbitőleg, hogy ne mondjam gúnyolólag, mint magasztalólag, avagy bárcsak méltányosan is. Nagy része azoknak is, a kik egyenesen meg nem támadnak, nem azért viseltetnek kimélettel, ha ugy tetszik, testvéri szeretettel irántunk, mert tényleg ez érzéstől vannak áthatva, hanem azért, mert a társadalmi közmiveltség ezt kivánja, mert most már nem lehet a vallási gyülölséget az Isten dicsőségével megaranyozni. Sokan vannak még ma Magyarországon is, a kik miután az unitáriusokat a zsidókkal egyszerre még sem emlegethetik, legalább a nazarénusokkal igyekeznek egy kalap alá venni. Avagy nem ezt mutatja-e a szóban levő közlemény is: „az unitárius egyháznak téritő apostolai a nazarénusok módjára járnak szét az alföldön“? Mondám már, hogy nekünk nincsenek hittéritőink. A mi nevünkben és tudtunkkal keresztyéntelen üzelmeket senki se folytathat s igy azokat be sem is szüntethetjük. A mi engem illet, ha azon állitólagos vándor-apostolok közül valamelyik csakugyan hatóságom alá tartozik s valóban törvénybe ütköző cselekedeteket hajt végre, kész vagyok, sőt kötelességemnek ismerem figyelmeztetni, meginteni s ha kell fegyelmi eljárás alá is vettetni. De ez esetben nevet, neveket s egyuttal hivatalos jelentést kérek és várok. Ha a hatóságok minden hirlapi közlemény után hivatalos intézkedéseket tennének, ugy vége hoszsza nem lenne a nyomozódásoknak és rendeleteknek s gyakran nagyon is félrevezettetnének. Ha pedig az illető vándorapostolok egyházunk körén kivül vannak, azok felett természetesen én nem rendelkezhetem. Legfennebb — a mint ajánlva van — a polgári hatósághoz folyamodhatnám én is. De arról meg vagyok győződve, hogy ha akár ezek, akár amazok csak-

ugyan oly törvénybe ütköző üzelmeket folytatnak, hogy a polgári hatóság által kereset alá vettethetnek és üldözőbe vétethetnek, akkor nehezen fog a sor reám kerülni, hogy én lépjek fel, mert azt hamarább elvégzik azok, a kik ott a közelben vannak; elvégzi maga az a hatóság, melynek kötelessége őrködni minden törvénytelen cselekedet felett, hogy az meg ne történhessék s ha megtörtént, megfenyitessék.

Ezeket elmondani egyházam megtámadott hirneve és saját magam érdekében kötelességemnek ismertem.

Kolozsvártt, 1885. május 6.

Ferencz József,
unitárius püspök.

Az erdélyrészi ev. ref. egyházkerület idei közgyülését f. évi május 28—31. napjain tartotta meg Kolozsvárt. Rég nem láttuk ref. afiait oly nagy számban gyülni össze, mint ez alkalommal. A közgyülésnek sok nevezetes tárgya is volt s különösön pedig kettő kiválóan az: emlékezetet szentelni a néhai Nagy Péter püspöknek és uj püspököt választani. Az emlékünnepély máj. 28-án d. e. 10 órakor ment végbe a belfarkas-utczai templomban méltóan a nagy férfiu emlékéhez. Az emlékbeszédet Szász Gerő kolozsvári lelkész s esperes tartotta magával ragadva a hallgatóságot (Beszédéről fenebb megemlékeztünk.) A püspökválasztás, a miben aztán a közgyülés tagjai figyelme s érdeklődése központosult máj. 30-án tartatott meg és pedig most 167 év után először csakugyan választással, megválasztatván püspöknek Szász Domokos kolozsvári lelkész s egyházkerületi főjegyző. A közgyülést vasárnap az uj papok felszentelése zárta be, a mikor az uj püspök nagy hatást keltett, remek beszédet intézett hozzájok. Üdvözöljük az uj püspököt szép de egyszersmind nagy felelősséggel járó állásán, s sikert kivánunk müködésére.

Nyugdij- és segélyintézetünk, közelebbről Hadnagy Pál, nyárádgálfalvi pap, Györfy Sándorné, szentháromsági és Kis Mózesné, pipei özv. papnék részére utalta ki a nyugdıjat és segélyt. Sajnos, hogy az illetékek több ekklézsia és belső ember részéről rendetlenül folynak be e szépczélu intézet pénztárába, mely már is többeket részesitett segélyben. Reméljük azonban, hogy ezen az egyh. képv. tanácsnak ujabban kibocsátott rendelete segitni fog.

Főiskolánk könyvtára a könyvtárnok legutóbbi kimutatása szerint áll: 18.963 műből 25.907 kötetben. Ez összeghez legtöbb járul a vegyes könyvtárból, mely különböző kisebb-nagyobb adakozásból s nevezetesen Gyergyai Ferencztől, Nagy Elektől, Kriza János püspöktől stb. került és tartalmaz 5690 müvet 7540 kötetben. Ezután következik a dr. Brassai Sámuel kitünő könyvtára 3947 művel 6561 kötetben; a Gedő József-féle könyvtár 3874 művel 5306 kötetben; a Farkas Sándor, Augusztinovich Pál, Nagy Ajtai Kovács István, a Simén Domokos-féle közelebbről vásárolt theologiai könyvtár és végül a mult százakról maradt u. n. régi könyvtár, mely 2853 művet tartalmaz 2927 kötetben. A könyvtárban a tudománynak minden ága nagyon szépen van reprezentálva, ugy, hogy tudományos nyelvészeti van 2237

mű 3051 köt., bölcsészeti s theologiai 6135 mű 7596 köt., történelmi 2094 mű 2575 köt. Államtudományi 1091 mű 1585 köt., mathematicai és természettudományi 1258 mű 2077 köt., encyclopedikus 585 mű 1405 köt., szépirodalmi 2622 mű 3210 kötetben.

Jubileum. Gálfalvi István ürmösi unitárius pap és nyug. esperes 50 éves papságának jubileumát tartották f. évi máj. 31-én Ürmösön. Az ünnepély, mint egyik lapból olvastuk, köri gondnok Barabás Sándor és Török Áron esperes, felső-rákosi lelkész rendezése mellett, — utóbbi az isteni ttszteletet is végezte szép alkalmi beszéddel, jól sikerült. Sajnos, hogy a körből senki sem emlékezett meg az ünnepeltről azzal, hogy folyóiratunk számára az ünnepélyről tudósitást küldjön. Mi egyik itteni barátunk szives informatiója nyomán felemlitjük, hogy a jubilans már csaknem 51 éve, hogy Ürmösön pap, a mi már magában is nagy érdem s az illető ekklézsiára nézve is nagy dicséret. Nem lesz érdektelen tudni azt is, hogy elődei 200 év óta szakadatlan sorban, mind papok és tanitók voltak, s magának is két pap fia van — István Haranglábon, s Samu Szent-Miklóson. Midőn örömmel jegyezzük fel e helyen hosszas és hasznos munkásságának megünnepelését, egyszersmind kivánjuk, hogy Isten még sokáig éltesse.

Datkról irják nekünk, hogy a közelebbről választott lelkészt, Dombi Jánost uj állása elfoglalásakor lelkesedéssel fogadták. Az alsó-rákosiak sajnálattal válottak meg tőle, mert hü lelkipásztorok volt. Beiktatása Datkon máj. 10-én volt, a mikor esperes Török Áron tartott beszédet.

Berde Mózes egyh. tanácsos a székely-keresztúri unitárius gymnasium könyvtára számára 50 frtot adományozott. Megjegyezzük, hogy ez öszszeget pár év óta rendesen adja a nevezett gymnasiumnak.

Várady Károly egyh. tanácsos, kolozsmegyei tanfelügyelőt szép megtisztelésben részesitette a kolozsvári polgári iskola, a melynek ő mintegy 10 évig volt érdemes igazgató-tanára. Ugyanis lefestették arczképét az iskola számára, s jun. 18-án megfelelő ünnepélyességgel leleplezték.

Főtanodánkban ez évi zárvizsgálatok junius 14—25-ig folytak le szép sikerrel s a vizsgáló bizottság teljes megelégedésére. Az érdemsorozat felolvasása, s jutalmak kiosztása junius 25-én volt. P. Horváth Kálmán áldozatkész isk. felügyelő gondnokunk ezuttal is 100 frt összeget ajánlt fel jutalmazás végett, mely a jutalmazó kivánsága szerént ki is osztatott a legérdemesebb tanulók között; 30 frt pedig az érettségi vizsgán legjelesebbnek fog kiadatni. Az angolnyelvtani pályázatra a 100 frt dijat Ajtai János II. papnövendék nyerte el; az 50 forintot Gálfalvi János III. papnöv. és a 25 frtot Józan Miklós VI. tanuló. A tanuló ifjuság ez évben 2345 frt javadalmazásban részesült.

Dr. Schramm, ev. lelkész Brémában, ki az amerikai unitáriusoknak a mult évben Saratogában tartott gyülésén, mint a német protestáns egyesület képviselője, jelen volt s ott nemcsak a legszivesebb fogadtatásban részesült, hanem több unitárius gyülekezet által prédikátiók tartására is meghivatott, a „The Christian Register“ czimü amerikai unitárius heti lap f. évi aprilisi számaiban részletesen ismerteti a német protestáns egyesület történetét, s az általa elért eredményeket, melyeket az a keresztény liberalismus érdekében felmutathat. Németor-

ság — szerinte — nagyon is fogékony a tisztultabb vallásnézetek iránt, de mivel a nép hozzá van szokva, hogy lelkészeit az állam fizesse, nem hajlandó vallásos meggyőződéseért anyagi áldozatokat hozni, a mi elkerülhetetlen lenne, ha saját orthodox egyházából kilépve, szabadelvü gyülekezeteket akarna alapitni. Ily körülmények között — ugymond — nehéz dolog megjósolni az ország jövő vallásos fejlődését. S maga részéről nem fojthatja el azon óhajtását, hogy mily nagy szükség lenne Németországban egy erős és független egyházat szervezni, a mely kiragadja a népet abból a vallási indolentiából, a mely lelkét fogva tartja s felébressze benne az áldozatkészséget vallásos szabadsága és függetlensége érdekében. „Én örömmel üdvözölném azért — igy végzi czikkét dr. Schramm — egy unitárius gyülekezet megalapitását Berlinben, a mely amerikai barátaink segélye nélkül ugyan nem lenne létesithető, de teljesen bizonyos vagyok az iránt, hogy hazámfiai között nagy sikerrel dicsekedhetnék. Egy ily unitárius gyülekezetben először látnák életökben hatását és szépségét egy szabadelvü vallásnak, mely szabad és független minden kormányi befolyástól, és ha ez az unitáriusoknak sikerülne, a minthogy kétségen kivül sikerülne egy alkalmas lelkész alkalmazása által, ez által megmérhetetlen jót eszközölnének Németországon."

Segesvárról a következő levelet vettük: Tisztelt Szerkesztőség! Nem vagyok ugyan unitárius, de családomban mégis kedves olvasmány tárgyát képezi a „K e r e s z t é n y M a g v e t ő", mely szabad szelleme és vallásos iránya által — erősbiti és mélyebbé teszi a vallásos érzületet. Azt hiszem én is hozzájárulok némileg a vallásos érzületnek erősbitéséhez, ha a jóban és nemesben való összetartásnak egy igen szép példájáról emlékszem meg. Másfél év óta a segesvári unitárius fiókegyház életrevalóságának oly szép jelét adta, hogy mindnyájunk tiszteletét és becsülését kiérdemelte. Nemcsak felekezeti szempontból áldásos e kis egyház munkálkodása, hanem áldásos — a segesvári viszonyok között — társadalmilag is, mert ügyes vezetés, követésre méltó összetartás által jótékonyan hat a segesvári társadalomra. Anyagilag nem áll ugyan a legjobban, de annál gazdagabb a vallásosság és kegyesség terjesztésében. Ebben nagy érdeme van Raffay Domokos ujszékelyi unitárius papnak, ki itt az isteni tiszteleteket tartja, melyekre az itteni magyarság legnagyobb része nem mulasztja elmenni. Igy volt ez Pünkösd másodnapján is, a midőn a segesvári ág. ev. egyház kis templomában az un. hivek egytől-egyig, a más vallásfelekezethez tartozó magyarok pedig számosan jelentek meg. Az isteni tisztelet karénekkel kezdődött meg, melyet hölgyek és férfiakból álló karnak Rohn Nándor áll. el. isk. igazgató tanitott be. Azután következett Raffay Domokos lelkész emelkedett hangu könyörgése és beszéde. A szép, szónoki hévvel előadott beszéd az egybegyültekre látható hatást gyakorolt. Mélyreható fejtegetésekkel és meggyőző érvekkel állitotta az ájtatós sereg lelki szemei elé mindazokat a kötelességeket, melyeket mindenkinek nemcsak mint egy bizonyos vallásfelekezet tagjának, hanem mint embernek s hazafinak egyaránt gyakorolni kell.

Az úrvacsora kiszolgáltatása után — melyhez összesen 53-an járultak — az istenitisztelet egy ének elzengésével és a lelkész könyörgésével ért véget.

Ezelőtt nehány évvel alig hallottunk valamit arról, hogy unitáriusok is léteznek Segesváron; s ime, most egy kis szervezett egyházat alkotnak. De hogy ez igy van, abban legnagyobb érdeme van Kriza Gyula urnak, az illeték kiszabási hivatal főnökének, ki nem kimélve költséget, fáradságot, kitartó munkássága által a szétszórt nyájat összeszedte és alkalmat adott a vallás gyakorlására.

Ezekben foglalhatom össze ezen kis fiókegyházra vonatkozó észleleteimet. Adja Isten, hogy azon vallásos szellem és nemes összetartás, mely ez egyházat átlengi, idővel csak növekedjék. Segesvár, 1885. junius 3. Egy nem unitárius.

A missio köréből más helyekekről is örvendetes tudósitást közölhetünk. Brassóban a husvéti ünnepen Lőfi Áron esperes, bölöni lelkész és Kis Sándor laborfalvi lelkész ottani hiveinkkel isteni tiszteletet tartottak és kiosztották nekik az urvacsorát s egyszersmind a fiók-ekklézsiává alakulásra nézve intézkedést tettek. Örvendünk, hogy már megindult a minden tekintetben fontos mozgalom. Meg kell emlitenünk, hogy az ottani reformátusok szivesen átengedték templomukat az isteni tiszteletre és jövőre is igérték. Sopronban, mint az ott megjelenő „Sopron" cz. lap irja, kereskedelmi középiskolai tanár, sepsiszentiványi Szentiványi János május hóban tartott esküvőjén az unitárius egyh. szertartás, melyet Derzsi Károly budapesti lelkész végzett, a legkedvezőbb hatást tette az idegen vallásuakra és eloszlatta az az iránt ott táplált balvéleményt.

Dr. Schenkel Dániel. Németországon ismét ujabb veszteségei vannak a theologiának. A jenai egyetem május hóban elvesztette dr. Pünjert, e fiatal tudós tanárt; a heidelbergi meg dr. Schenkelt, kinek neve szélesebb körben ismeretes. Dr. Schenkel született Sweitzban 1813-ban, s tanult Baselben De Wette alatt, ki korán felismerte benne a tehetséget. Eleinte pap volt, de 1846-ban De Wette halálával Baselbe hivatott tanárnak. 1851-ben pedig a Rothe helyét foglalta el Heidelberben (a gyakorlati theologia tanszékét), s azon volt egész 1884-ig, mikor betegsége miatt vissza kellett vonulnia. Schenkelnek nagy része volt mindazokban az egyházi harczokban és dogmatikai vitákban, melyek a németországi protestánsokat oly élénken foglalkoztatták. Az orthodoxia kebelében születve, sokáig hüséges maradt ahhoz, de 1859-ben már más nézettel jelenik meg „Keresztény dogmatiká"-jában. E művében Schleiermacherhez csatlakozik és az emberi lelkiismeretet nemcsak hogy a vallási igazság egyedüli kriteriumává teszi, hanem abban forrását látja a folytonos isteni kijelentésnek. Schenkel ekkor csak a balközéphez ment át. Hanem 1863-ban már legelől látjuk azok között, kik a németországi Protestanten Verein-t megalapitották. 1864-ben adta közre jeles művét: Charakterbild Jesu, melyben a supranaturalismussal teljesen szakitott. Az orthodoxok természetesen heves támadásokat intéztek ellene, de ő kitünően állotta meg a harczot. Dr. Schenkel igy egyike lett a liberalismus legjelesebb képviselőinek. Az emlitetteken kivül még számos munkát irt. Több liberalis theologussal kidolgozta a „Szentirás szótárát öt kötetben; 1868-ban közreadta „Schleiermacher életrajzát"; 1875-ben Luther-ről irt tanulmányát; 1877-ben a „Keresztény-

ség alaptanait" stb. Az egyházi életben az egyház alkotmányának demokratikusabb alapra fektetésére törekedett; s életének utolsó éveit nagyon keseritette az orthodoxok erőszakossága s a német birodalmi kormánynak az az eljárása, melylyel az orthodoxokat pártolta. Sok szemrehányás is érte. Azt mondták, hogy még barátai is megunták lármázó, nehézkes és indiscrét természetét. Lehet ebben igaz. De azért Schenkel, mint egyik ismertetője megjegyzi, „nagy és rokonszenves alak marad, ki rendkivüli szolgálatokat tett a vallás ügyének, s ki nevét kitörülhetlenül irta be a szabadelvü protestantismus történelmébe, mely egyedül számithat jövőre, minthogy egyedül tudja a mai társadalom aspiratióit az örökkévaló dolgokkal, melyek az evangelium lényegét alkotják, kibékiteni."

Az Angol és Külföldi Unitárius Társulat ez évi közgyülését május 27-én és 28-án tartotta meg Londonban nagy érdeklődés mellett, s egyszersmind egyike volt a legsikeresebb és lelkesültebb gyüléseknek. Az évi beszédet Herford Brooke bostoni (Amerikában) lelkész tartotta a szabadelvü keresztény-ség állásáról. A különböző évi jelentések a társulat üdvös müködéséről s virágzásáról tanuskodnak. A pénztárnok jelentése szerint ez évben a társulat czéljára az aláirások jóval fölülmulták a megelőző évi összeget.

A határozati javaslatok között örvendetes a reánk vonatkozó. Ugyanis a gyülés egyhangulag kimondotta, hogy a magyar unitáriusok Consistoriumának a „Manchester New-College"-ben levő papjelőlt költségei fedezésére az összeget továbbra is adni fogja, ugyszintén a Budapesten létesitendő templom épitésében támogatja.

Felolvasás kettő volt; egyiket Bartram Richard (világi férfi) tartotta: „Az ó-szövetség vallásos becséről és hasznáról", a másodikat Carpenter Estlin: „Az ó-szövetség revideált forditásáról."

A soirée alkalmával nevezetes volt Beisso tanárnak (Rómából) a beszéde, melyet lelkes éljenzésekkel kisértek. Érdekes beszédéből közöljük a következőket:

„Uraim és hölgyeim! Önök a Spears ur előadásából tudják, hogy minő szellemben munkálok Rómában, mikép igyekezem terjeszteni az unitárius hitelveket.

Mint tudva van önök előtt, Olaszország Isten akaratából s egyes nagy fiai szeretete által szabad nemzet'é lett; de a politikai szabadsághoz moralis szabadság is szükséges. A lelki szabadság a határozott jellemü férfiak és erős népek főjellemvonása. Legalább igy gondolkoztak az unitárismus úttörői: Socin Lelius és Faustus, igy: Alciato, Occhinus, Milton, Locke és Newton, kik nemcsak buzgó unitáriusok voltak, hanem a tudománynak is képviselői; ezt az elvet hirdette Mazzini József; ezt prédikálja Bracciforti tanár hitrokonunk Milánóban; ezt erősiti meg Mamiani a hirneves bölcsész, kinek halálát most gyászoljuk. „A jövő vallása" czimü müvében igy nyilatkozik a nagy olasz polgár Saffi Aurelio, ki azt irta nekem, hogy az unitarismus az Isten, élet és szabadság vallása — :

„Isten és szabadság" volt mindig az unitáriusok kiáltványa, melyet a test és lélek kettős elnyomása ellen emeltek; Isten és szabadság volt a nagy Channing jelszava, melyet a rabszolgaság eltörlése érdekében hangoztatott; Isten és szabadság a természetes és örökös jelszó, a mi elhivatásunk, a mi meg-

váltásunk, mert legmagasztosabb eszményeink Istenben teljesülnek és a szabadsággal erőt nyerünk azoknak az elérésére.

De három akadály áll az unitárius hitelvek utjában, u. m. a pápaság, formalitás és közöny. A három közül legveszélyesebb a pápaság, legalább Olaszhonban, mivel egyedüli gondolatja és reménye az, hogy ama szabadságot és polgári függetlenséget, melyet hazám nagy áldozatok és szenvedések árán kivívott, megsemmisitse. Ez okból az én szemeimben a pápaság a civilisatiónak és haladásnak mindig a legnagyobb ellensége fog lenni. S e tekintetben még a X-ik Leo pápa korát sem veszem ki, jóllehet azt Augustusi kornak, arany-korszaknak szokták nevezni, mert az is csak Róma szabadságának sirja volt.

A mi a más két akadályt illeti, azok nem veszedelmesek, mert azokat a logika és józan ész elhallgattatja. És igy bátran állithatjuk, hogy az emberek és dolgok természete szerint az unitarismusnak jövője van, még pedig önmagáért; mivel az az erkölcsi világban a babona és absolut tagadás által előidézett helytelenségeket igyekszik kiirtani s a józan ész jogát érintetlenül megvédelmezni. Némelyek ugy gondolkoznak, hogy a józan ész és vallásos érzelem közt az egység lehetetlen, de Hugo Viktor és Mamiani Terenzio épen az ellenkzőjét bizonyitották be a világnak, t. i. hogy lehetséges az ilyen egység.

És vajjon Isten a Krisztus tanai szerint nem a legfőbb bölcseség és szeretet-é? Nem az élő és örök világosság-é? Nem közös atyja-é az emberiségnek? S ha igen, a legfőbb bölcseségtől származhatik-e tévelygés? A legmélyebb szeretettől jöhet-e boszu? Ilyen gondolatok vezettek engem arra, hogy tanulmányozzam azokat a tárgyakat, melyek az értelmi és erkölcsi fejlődésre a legszükségesebbek; ilyen meggyőződés segitett engem az élet nehézségei között s ösztönzött arra, hogy Rómában kitüzzem az unitárius zászlót, melyen e felirat áll: „Legyen Isten a ti idealotok; józan ész vezéreljen az Ő megismerésére; legyen a testvéri szeretet annak bizonysága, hogy nem hiában ismertétek meg Istent.“

A keresztény vallásnak ilyen értelmezésében áll szerintem a testvériségnek s az emberek iránti szeretetnek helyes felfogása. Ez által megszünnék a vallás és tudomány között való ellentét s az egymás ellen való gyülölködés.

Örömmel mondhatom, hogy szerény müködésem támogatásra talál Rómában mindazoknál, kik igazán és őszintén liberalisok. De nagy támaszom nekem az önök rokonszenve és testvéri szeretete, miért fogadják szives köszönetem.“ — Beisso tanár egy unitarius havi folyóiratot is szerkeszt. Ő az első unitarius Rómából, ki angol unitárius szószéken állott. Reméljük, hogy ezután többen fognak ily szabad szellemben nyilatkozni.

Itt megjegyezzük, hogy a Beisso tanár beszéde az idők más jeleit tünteti fel Olaszhonban, mint a milyeneket XIII. Leo pápa jun. 17-ről kelt, a párisi érsekhez intézett levelében kifejtett.

Iskolai értesitők. A brassói magyar királyi állami elemi és polgári iskolák X. Értesitője. Szerk. Orbán Ferencz igazgató. Ez iskoláknak eddig kiadott Értesitői közt ez legterjedelmesebb. Magában foglalja az iskolák tiz éves történetét is, melyből láthatni, hogy azok közszükségletnek felelnek meg. Az első évben a népesség: 343, a tizedik évben: 766. Az iskoláknak kezdet óta Orbán Ferencz az igazgatója. Tanitott a polgári iskolákban: 14 tanitó; az elemiekben: 15. — A brassói magyar királyi állami ipariskola IV. Értesitője. Szerk. Kilyéni Endre, az iskolák vezetője. Tanított 13 tanitó. Beiratott 433 tanuló; maradt év végén: 348. És még elől kell vala

emlitnünk, hogy az Értesitő egy sikerült értekezést tartalmaz „Az ipar és iparos osztály fejlődéséről kapcsolatban a nemzetgazdaságtan elveivel“ Kilyéni Endrétől.

Gyászhir. Maknics Albert, a „Magyar Polgár“ könyvnyomdája munkavezetője julius 1-én reggel szivgörcsben hirtelen meghalt. Őszinte részvéttel emlékszünk meg e szomoru esetről. Az elhunyt szolgálatra kész, lelkiismeretes munkavezető volt, becsületes jellem és szakértő nyomdász. Igen sajnáljuk, hogy aránylag oly hamar (38 év) el kellett vesztenünk. Folyóiratunk kiállitását is ő vezette. Igaz részvétünk kiséri sirjába.

Hibaigazitás: Mult füzetünkben a 99-ik lapon az Imadal 2 versének második sora: „Te voltál és vagy erős oltalmunk;“ igy olvasandó: „Te voltál s vagy erős oltalmunk.

A szerkesztőség postája.

Rédiger G. urnak. Szabéd. Az uj hymnusokat köszönettel vettük. Fogadd szives üdvözletünket kitartó munkásságodért! Sándor Lajos lelkész urnak. H.-Almáson. Szives megemlékezésüket kérjük.

„**Dávid Ferencz-egylet**“ alakitása érdekében ezelőtt egy pár hónappal megbizatásunk szerint felhivást bocsátottunk ki s örömmel jelezzük, hogy a felhivás egyházunk hiveinél az ország minden részében visszhangra talált. Az udvarhelyi, marosi és háromszéki egyházkörök már bejelentették, hogy fiókegyletté alakulnak; a tordaaranyosi egyházkör, a mint értesültünk, bizonnyal csatlakozni fog. A tagok száma szépen gyarapodik és a mi e fontos ügy sikere felől legjobb biztositékot nyujt, az az, hogy mig egyikfelől egyházunk buzgó férfiai lelkesitő és tanácsadó szavaikkal, addig másfelől a lelkes nők szives közremüködésökkel segitik elő. A már beiratkozott alapitók között első helyen a nők állanak.

Mi reménységgel nézünk a siker elébe és hiszszük, hogy hiveink buzgósága nem fogja megengedni, hogy reménységünk megszégyenitsen. Ugyanazért tisztelettel felkérjük azokat, a kik a felhivást kapták, s mindazokat, a kik e fontos ügy iránt érdeklődnek, sziveskedjenek gyüjtőiveiket és az alapszabályokra tett észrevételeiket a b. titkárhoz legkésőbb julius hó 15-ik napjáig beküldeni, hogy az alakuló gyülésre a kellő előkészületeket megtehessük.

Kolozsvárt, 1885. junius 26-án.

Gyöngyösi István, b. elnök.

Boros György, b. titkár.

ARANYKÖNYV.

Nyilvános köszönet.

Török Péter hidalmási kir. járásbiró és egyháztanácsos leányai: Irma, Anna és Aranka konfirmálásuk alkalmával egy sajátkezüleg készitett veresbársony fehér atlasz levelekkel diszitett s aranycsipkével szegélyezett urasztali pohártakarót ajándékoztak a kolozsvári anya-ekklézsiának, miért e helyen is szives köszönetet nyilvánitok. Kolozsvár, 1885. jun. 25.

Péterfi Dénes,
az ekkl. lelkésze.

Gálfy Sándor és Borosnyai Lilla ajándéka.

Igen tisztelt Szerkesztőség!

Az igen t. szerkesztőseg szives engedelméből legyen szabad igénybe vennem a „Keresztény Magvető"-nek „Aranykönyv" czimü rovatát a következő közleménynyel: Gálffy Sándor martonosi születésü, jelenleg Gernyeszegen jószágigazgató és neje Borosnyai Lilla egy értékes urasztaltakarót ajándékoztak a martonosi unitárius nemes szt. ekklézsiának az itt következő levél kiséretében: „Alólirt ugy a magam, mint feleségem Borosnyai Lilla nevében boldog emlékü szülőim n. Gálffy András és Pálfy Zsuzsánna iránti kegyeletből ajándékozunk egy himzett urasztaltakarót a martonosi unitárius egyházközönség temploma számára — emlékül. És kivánjuk, hogy azon templomban — mely örök időkön át legyen a buzgóság és erkölcs tiszta háza — ezen szivesen ajándékozott abroszról a szeretet urvacsoráját élvezze a nemes vallásközönség népe mindig az Isten áldásának kiséretében!! Gernyeszeg, 1885. ápril 2-án. Gálffy Sándor jószágigazgató."

Az urasztaltakaró finom fehér selyem, szélein arany és fehér selyem rojtozattal vegyesen, a négy szegén négy nagy buzakalász aranyból himezve, mindenik kalász mellett van egy-egy szölőfürt selyem himzéssel, melyek hiven ábrázolják az urvacsorai kenyeret és bort. Továbbá az abrosz közepén arany monogramm G. S. és B. L. betükkel. A monogrammot négy jelmondat veszi körül: „Légy Hiv Mind Halálig". . . . A martonosi unit. ekklézsiának 1885. „Ime Meggyógyultál, Többé Ne Vétkezzél." „Nekünk Egy Istenünk Van." E jelmondatok aranyból himzettek. E valóban értékes, diszes urasztaltakaró sokszoros emléket örökit meg: a jó édes apa és édes anya; a hálás jó fiu és jó meny, az érdemes ekklézsia és áldozatkész egyháztagok valóban szép emlékeit. A jószivü nemes adakozókat szeresse az Isten hoszszas élettel, diszére az anyaszentegyháznak. A martonosi unitárius szt. ekklézsia nevében:

Martonos, 1885. jun 1-én.

Gábor Albert,
unitárius pap.
